

Belâgat Tarihinde Bir Donukluk veya Çöküş (İnhitât) Döneminden Söz Edilebilir mi? -Hicri 5. ve 7. yy. Arasında Belâgate Yapılan Katkılar Bağlamında Bir Okuma-

İsa Güceyüz | [0000-0001-7488-6914](tel:0000-0001-7488-6914) | isa.guceyuz@asbu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi | Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi | İlahiyat Fakültesi | Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı
Ankara | Türkiye

<https://ror.org/025y36b60>

Atıf: Güceyüz, İsa. "Belâgat Tarihinde Bir Donukluk veya Çöküş (İnhitât) Döneminden Söz Edilebilir mi? Hicri 5. ve 7. yy. Arasında Belâgate Yapılan Katkılar Bağlamında Bir Okuma", *Artuklu Akademi* 11/1 (Haziran 2024), 99-118.
<https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1466327>

Öz: Arap edebiyatı ve belâgat tarihiyle ilgili çeşitli dönemlendirmeler yapılmaktadır. Bu çalışmada Arap edebiyatı ve belâgatini dönemlendirme meselesi ve belâgat tarihinde bir donukluk veya çöküş (inhitât) döneminden bahsedilip bahsedilemeyeceği hususu tartışılmaktadır. Donuklaşma döneminin başlangıç ve bitişiyle ilgili görüşler gerekçe ve itirazlarıyla ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda bazı müellifler donukluğun başlangıcını hicri ikinci asra kadar götürürken bazıları da miladi on dokuzuncu yüzyıla kadar getirmişlerdir. Belâgatin donuklaştığı iddia edilen tarihlerde ittifak olmaması ve donuklaşma tartışmalarının odağında yer alan hicri beşinci ve yedinci yüzyıl arasında belâgate çok önemli katkılar yapılması, belâgatin bu döneminin donukluk veya çöküş dönemi olarak nitelenemeyeceğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Belâgat Tarihi, Belâgatin Dönemleri, Donukluk, Çöküş, Hicri Beşinci ve Yedinci Yüzyıl.

Makale Bilgileri

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Geliş Tarihi	07.04.2024
Kabul Tarihi	06.06.2024
Yayın Tarihi	30.06.2024
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı- iThenticate
Etik Bildirim	artukluakademi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır
Dizinleme Bilgileri	Dergi TrDizin, DOAJ, EBSCO ve ATLA'da taranmaktadır.

Can We Talk About A of Dullness or Collapse (al-Inhıtāt) in the History of Rhetoric? -A Reading in the Context of Contributions to Rhetoric Between the 5th and 7th Centuries Hijri-

İsa Güceyüz | [0000-0001-7488-6914](https://orcid.org/0000-0001-7488-6914) | isa.guceyuz@asbu.edu.tr

Asst. Prof. | Social Sciences University of Ankara | Faculty of Theology | Department of Arabic Language and Rhetoric | Ankara | Türkiye

<https://ror.org/025y36b60>

Citation: Güceyüz, İsa. "Can We Talk About A of Dullness or Collapse (al-Inhıtāt) in the History of Rhetoric? -A Reading in the Context of Contributions to Rhetoric Between the 5th and 7th Centuries Hijri-.", *Artuklu Akademi* 11/1 (Jun 2024), 99-118. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1466327>

Abstract: Various periodizations are made regarding the history of Arabic literature and rhetoric (al-Balāğah). In this study, the issue of periodizing Arabic literature and rhetoric and whether there can be a period of dullness or decline (al-inhıtāt) in the history of rhetoric is discussed. Opinions regarding the beginning and end of the dulling period are put forward with their justifications and objections. In this context, some authors date the beginning of dullness to the second century of the Hijri calendar, while others date it to the nineteenth century AD. The fact that there is no consensus on the dates when rhetoric allegedly became dull and that very important contributions were made to rhetoric between the fifth and seventh centuries of the Hijri calendar, which is at the center of the discussions about dullness, reveals that this period of rhetoric cannot be described as a period of dullness or collapse.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric (al-Balāğah), History of Rhetoric, Periods of Rhetoric, Dullness, Collapse (al-Inhıtāt), Fifth and Seventh Centuries Hijri.

Article Information

<i>Reviewers</i>	Two external reviewers / Double-blind
<i>Date of Submission</i>	07.04.2024
<i>Date of Acceptance</i>	06.06.2024
<i>Date of Publication</i>	30.06.2024
<i>Ethical Statement</i>	Ethical principles were followed during the preparation of this study.
<i>Plagiarism Checks</i>	Done- iThenticate
<i>Complaints</i>	artukluakademi@gmail.com
<i>Conflict of Interest</i>	No conflict of interest declared
<i>License</i>	The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.
<i>Indexing Information</i>	The journal is indexed in TrDizin, DOAJ, EBSCO and ATLA.

Giriş

Dil, iletişimin en önemli vasıtalarından birisi olarak görülmüştür. Bu bağlamda insanoğlu, dilin yapısı ve işleyişi üzerine hemen hemen her dönemde kafa yormuştur. *Edebiyat kaideleri ve edebî sanatlarla ilgili meânî, beyân ve bedî'i içine alan ilim dalı* olarak tanımlanan¹ belâgat, bu yönüyle Arapça dil ilimlerinden bir tanesidir.² Bu ilim çeşitli dönemlerden geçerek günümüzdeki yapısını kazanmıştır. Sosyal bilimlerin diğer alanlarında olduğu gibi belâgat tarihini de belli bir olay veya şahısla başlatabilmek mümkün değildir.³ Belâgat, aynı veya farklı alandaki âlimlerin birbirlerini destekleyen çalışmalarının bütünüdür. Bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim ilmî gelişmenin her zaman aynı hızda olmamakla birlikte süregelen olduğu ifade edilmiştir.⁴

İslâm öncesi dönemde şair ve ediplerin etkili söz söylemede ustalaştıkları ifade edilmiştir. Bu bağlamda şiir, Arapların bilgilerini derleyen, tarihlerini ve başarılarını anlatan bir divan olarak görülmüştür.⁵ Panayırlarda Nâbîga ez-Zübyânî (ö. 604[?]) ve Züheyr b. Ebî Sülmâ (ö. 609) gibi hakemlere şiirler sunulmuş ve onlardan şiirleri değerlendirmeleri istenmiştir.⁶ Câhiliye edebiyatında ve şiir değerlendirmelerinde daha çok zevk-i selimin etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte teşbih, mecaz, istiare ve kinaye gibi sanatlar Câhiliye döneminde uygulamalı olarak kullanılmıştır.⁷ Kullanılan sanatların isim ve sınırları ise daha sonraki dönemlerde netleşmiştir. Bu bağlamda belâgat tarihi açısından pratiğin teoriden önce geldiğini söylemek mümkündür.⁸ İslâm öncesi dönemde belâgat, edebî zevke ve edebî tenkide (nakd) dayalı olarak ilerlemiştir.

Belâgat, Kur'ân-ı Kerim'in nüzülüyle birlikte farklı bir aşamaya geçmiştir. Bu dönemde dil araştırmaları daha ziyade Kur'ân'ın i'câz (mucizevî) yönünün anlaşılmasına yoğunlaşmıştır. Meânî'l-Kur'ân, mecâzu'l-Kur'ân ve garîbu'l-Kur'ân adı altında yapılan çalışmalar belâgat ilminin sistematik bir yapıya kavuşmasının ilk adımları olarak görülmüştür.⁹ Bununla birlikte Arap gramerinin sınırlarını belirlemeye dönük nahiv çalışmaları da belâgatin gelişmesine zemin hazırlamıştır.¹⁰ Dolayısıyla ilk dönemlerde nahiv, edebî tenkit ve Kur'ân çalışmalarının belâgat ilminin gelişmesine doğrudan etki ettiğini söylemek mümkündür. Sîbeveyhi (ö. 180), Asmaî (ö. 216) ve Müberred (ö. 286) gibi âlimler belâgati nahiv bağlamında ele alırken Ferrâ' (ö. 207) ve Ebû 'Ubeyde (ö. 209) gibi âlimler ise Kur'ân çalışmaları bağlamında ele almıştır. Aynı zamanda Rummânî (ö. 384), Bâkîllânî (ö. 403) ve Kâdî Abdulcebbar (ö. 415) gibi âlimler belâgate i'câzla ilişkili olarak temas etmiştir.¹¹

Hicri üçüncü asırdan itibaren belâgatle ilişkili müstakil eserler kaleme alınmaya başlamıştır. Bu bağlamda Câhız'ın (ö. 255) *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı eseri önemli bir yere sahiptir. Eserde fesahat ve belâgatle ilgili birçok hususa temas edilmiştir.¹² Câhız'ın bu eserinden sonra belâgatle ilgili birçok eser kaleme alınmıştır. İbnü'l-Mu'tez'in (ö. 296) *Kitâbu'l-Bedî'*, Kudâme b. Ca'fer'in (ö. 337) *Nakdu's-şî'r*, Ebû Hilâl el-'Askerî'nin (ö. 395) *Kitâbu's-sinâ'ateyn*, İbn Reşîk el-Kayrevânî'nin (ö. 456) *el-'Umde* ve İbn Sinân el-Hafâcî'nin (ö. 466) *Sırru'l-Fesâha* gibi eserleri bu bağlamda zikredilebilir. Bu eserlerde genellikle beyân, fesahat, bedî' ve belâgat gibi kelimeler birbirine yakın anlamda kullanılmıştır. Bu durum belâgatin henüz müstakil anlam

¹ Hulusi Kılıç, "Belâgat", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/384.

² Fârâbî, *İhsâu'l-ulûm: İlimlerin Sayımı*, çev. Ahmet Ateş (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990), 57-66; Emil Bedi Yakub, *Mevsû'atu 'ulûmi'l-luğati'l-Arabiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2006), 1/5; İsmail Güler (ed.), *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler* (İstanbul: İsam Yayınları, 2017), 8.

³ Sâra Advâlî, "Kirâe fi kitâbi el-Mûcezz fi târihi'l-belâga li-Mâzin el-Mubâarak: Mulahas li-ehemmi mu'tayâtî'l-kitâb", *Şebeketu'l-Alûka* (Erişim 17 Ekim 2023).

⁴ Fuat Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, çev. Abdurrahman Aliy (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2. Basım, 2008), 1/13-15.

⁵ Şevki Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî* (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1. Basım, 1960-1995), 1/202.

⁶ Abdulaziz Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, (Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, ts.), 9; Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi* (İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 14. Basım, 2016), 18; Süleyman Tülücü, "Nâbîga ez-Zübyânî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/263.

⁷ Ebu'l-Abbâs el-Müberred, *el-Kâmil fi'l-Luğa ve'l-Edeb*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1997), 3/25; Ahmed Mustafa el-Merâgî, *Târîhu 'ulûmi'l-Belâga ve't-ta'rîfu bi ricâlühâ* (Mısır: Mektebetu ve Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve 'Evlâduh bi Mısra, 1950), 11.

⁸ İsa Güceyüz, *Belâgat İlimleri Tarihi -Terimleşme Bağlamında-* (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 321; İsa Güceyüz "Pratikten Teoriye: Hicri Üçüncü Yüzyıla Kadar Olan Dönemde Belâgatin Yapısı", *İslami İlimlerin Doğuşu ve İlk Tartışmalar*, ed. Metin Özdemir - Mahmut Samar (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 202.

⁹ Ali Bulut, "Kur'ân Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı (Garîbu'l-Kur'ân, Meânî'l-Kur'ân, İ'râbu'l-Kur'ân) ve Bu Dallarda Eser Veren Müellifler (Hicri İlk Üç Asır)", *Öndokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/12-13 (2001), 394.

¹⁰ Neşet Ali Mahmud - Alyâ Ahmed Mahammed, "en-Nahv ve'l-Belâga: el-Vazîfe ve'l-Alâka", *Mecelletu'l-Âdâb* 116 (2016), 137-138.

¹¹ Şevki Dayf, *el-Belâga tatavvur ve târih* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 9. Basım, 1995), 5-6; Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1993), 273-285.

¹² 'Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, (Beyrut: Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl, 1423), 1/17,31,113;2/7.

alanına sahip olmadığına işaret etmektedir. Hicri üçüncü ve beşinci asır arasında kaleme alınan eserlerde edebî tenkit ve belâgat konularının bir arada işlendiği görülmektedir.¹³

Abdulkâhir el-Cürçânî'nin (ö. 471) *Delâ'ilü'l-'i'câz* ve *Esrâru'l-Belâga* isimli eserleri telif etmesi, belâgat tarihi açısından dönüm noktası olarak görülmüştür. *Delâ'ilü'l-'i'câz*'da Kur'ân'ın mucizevî yönü ortaya konmaya çalışılmakla birlikte¹⁴ meânî konuları başta olmak üzere belâgatin birçok konusuna temas edilmiştir. *Esrâru'l-Belâga*'da ise -beyân ağırlıklı olmak üzere- ana hatlarıyla belâgatin hemen hemen bütün konularına temas edildiği söylenebilir.¹⁵ Nitekim Cürçânî'den sonra gelen Fahreddin er-Râzî (ö. 606) ve Ebû Yakub es-Sekkâkî (ö. 626) gibi âlimler büyük oranda Cürçânî'nin tesirinde kalmıştır. Bu eserlerle birlikte belâgat müstakil bir ilim olma yoluna girmiştir. Hicri yedinci yüzyıla gelindiğinde Sekkâkî belagati ayrı bir ilim olarak görmüş ve onu *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserinde meânî, beyân ve muhassinât (bedî') olmak üzere üçe ayırmıştır.¹⁶ Böylelikle daha önceki âlimlerle temelleri atılan belâgat bağımsız bir yapıya kavuşmuştur.

Belâgat alanında Sekkâkî'den sonra şerh, telhîs ve haşiye türündeki çalışmalar artış göstermekle birlikte¹⁷ bu eserler özgün yönler de taşımaktadır.¹⁸ Nitekim özellikle Osmanlı döneminde belâgat ilmine önemli katkılarını yapıldığı ifade edilmiştir.¹⁹ Sekkâkî sonrası dönem birçok edebiyat ve belâgat tarihçisi tarafından çöküş (inhitât) veya donukluk devri olarak görülmüştür. Bazı edebiyat tarihçileri bu dönemi hicri ikinci asra götürürken bazıları da mantık verilerinin belâgat alanında uygulanmaya başlandığı beşinci asrın başlarına kadar götürmüştür. Bazıları ise donukluk dönemini Cürçânî sonrasında ve Râzî'yle başlatmıştır.²⁰ Bu bağlamda belâgat tarihi dönemlendirmelerinde bir netliğin olmadığı ifade edilebilir. Bu araştırmada hicri beşinci ve yedinci yüzyıl arasının belâgatte donukluk veya çöküş dönemi olarak nitelenip nitelenemeyeceği hususu tartışılacaktır. Ayrıca ilgili dönem aralığında belâgatin yapısı ve ona yapılan katkılar ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. Arap Edebiyatı ve Belâgatini Dönemlendirme Meselesi

Arap edebiyatıyla ilgili eserlerin başlangıcı hicri dördüncü asra kadar götürülmektedir. İbnü'n-Nedîm'in (ö. 385/995 [?]) *el-Fihrist* adlı eseri -sadece Arap edebiyatına özgü olmamakla birlikte- bu alandaki en eski çalışmalar arasında zikredilmektedir. Eserde, Arap edebiyatı alanında eser veren âlimler ve teliflerinden de bahsedilmektedir. Bu teliflerden bir kısmını doğrudan dil ilimleriyle ilişkilendirmek mümkündür. Kemâleddin Enbârî'nin (ö. 517/1181) *Nuzhetu'l-elibbâ'* ve İbn-i Hallikân'ın (ö. 681/1282) *Vefeyâtu'l-a'yân'* gibi özel veya genel yapıdaki tabakât eserleri de Arap edebiyatı hakkında önemli bir yere sahiptir.²¹ Yukarıdaki eserlerden sonra Taşköprüzâde'nin (ö. 968/1561) *Mevzû'âtü'l-'ulûm* adlı eseri öne çıkmaktadır. Eser, konularına göre telif edilmiştir. Yüz elli farklı alanla ilgili yazılmış eserlere ve sahiplerine yer verilmiştir. Taşköprüzâde'yi *Keşfu'z-zunûn* adlı eseriyle Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) izlemektedir. Bu eserde on bin kadar kitaba müellifleriyle birlikte alfabetik olarak yer verilmektedir. Son olarak Hindistanlı âlim Sıddîk el-Kannavcî'nin (ö. 1890) *Ebcedu'l-'ulûm* adlı eserinden söz edilebilir.²² Müellif, eserinde dört yüz yirmi beş ilim dalından ve bu ilimlerde eser veren âlimlerin hayatlarından bahsetmektedir.²³ Arap edebiyatıyla ilgili on dokuzuncu yüzyıldan önce kaleme alınmış eserlerin genellikle ansiklopedik çalışmalar olduğunu söylemek mümkündür. Bahsi geçen eserlerde Arap edebiyatı tarihi müstakil olarak konu

¹³ Mâzin el-Mubârak, *el-Mûcez fî târihi'l-Belâga* (Beirut: Dâru'l-Fikr, ts.) 65-74.

¹⁴ Abdulkâhir el-Cürçânî, *Delâ'ilü'l-'i'câz*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir (Kahire-Cidde: Matba'atu'l-Medenî bi'l-Kahire - Dâru'l-Medenî bi-Cidde, 1992), 7-8.

¹⁵ Abdulkâhir el-Cürçânî, *Esrâru'l-Belâga*, thk. Abdulmamid Hindâvî (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2001), 4; İbrahim Muhammed Sâlim, *el-Mustalahü'l-Belâgî 'inde Abdülkâhir el-Cürçânî* (İrbid: Câmî'atu'l-Yermük Külliyyetu'l-'Âdâb, Yüksek Lisans Tezi, 1992), 10-11.

¹⁶ Ebu Yakub es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, thk. Naim Zerzur (Beirut: Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1987), 161.

¹⁷ Dayf, *el-Belâga*, 6.

¹⁸ Bk. İsmail Kara, "Unuttuklarını Hatırla! Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not", *Divân* 15/28 (2010), 1-67; Mesut Kaya, "Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Haşiye Yazıcılığı -Ahmed el-Karamânî'nin Tefsiri/Zemahşeri Şerhi Örneği-", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 15/1 (2015), 9-15; Düccane Cündioğlu, "Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası: 'Osmanlı Tefsir Mirası' Bir Histografik Eleştiri Denemesi", *İslâmiyât* 2/4 (1999), 51-73.

¹⁹ Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâgat Çalışmaları", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1988), 115-126; Muhittin Eliaçık, "Osmanlı Medreselerinde Öğretilen Belâgat Kitapları", *Ullakbilge* 2/4 (2014), 31-38; Mücahit Kaçar, "Osmanlı Dönemi Türkçe Belagat Çalışmaları -Başlangıçtan Tanzimat Dönemine Kadar-", *Osmanlı'da Ullâm-i Arabiyye*, ed. Ali Bulut vd. (İstanbul: İsar Yayınları, 2021), 97-101.

²⁰ Dayf, *el-Belâga*, 271-275.

²¹ Corci Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğati'l-'Arabiyye* (Kâhire: Muessesetu Hindâvî, 2013), 13-14.

²² Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 18.

²³ Cevat İzgi, "Ebcedü'l-ulûm", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/70.

edilmemekle birlikte bu alanda eser veren âlimlere ve çalışmalarına yer verilmiştir. Bu bağlamda ilgili eserlerde literatür bilgisinin tarih bilgisinden daha fazla öne çıktığı söylenebilir.

Arap edebiyatı ve onun alt alanı olan belâgat tarihiyle ilgili çeşitli dönemlendirmeler yapılmıştır. Bu dönemlendirmeler arasında yapısal ve fikrî farklılıklar bulunmaktadır. Arap edebiyatında donukluğun ne zaman başladığı ve bu döneme hangi ismin verilmesi gerektiği hususu birçok edebiyatçı ve tarihçi tarafından tartışılmıştır. Bazı tarihçiler ise genel bir dönemlendirme yapmak yerine her dönemin öne çıkan özelliklerini ve ilimlerin o dönemdeki yapısını kronolojik olarak ortaya koymaya çalışmıştır.

1.1. Arap Edebiyatını Dönemlendirme Meselesi

On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren Arap edebiyatıyla ilgili Fransızca, İngilizce ve Almanca birçok eser kaleme alınmıştır. İlgili eserlerde edebiyat kavramı, genel ilmî literatür anlamında kullanılmıştır. Başlangıç çalışmaları büyük oranda oryantalistler tarafından yapılmıştır. Joseph von Hammer-Purgstall'ın (ö. 1856) Almanca olarak kaleme aldığı *Litteraturgeschichte der Araber bis zum Ende des 12. Jahrhunderts der Hidschret* (Hicri 12. yüzyılın sonuna kadar Arap edebiyatı tarihi) adlı eseri konuyla ilgili yapılmış ilk çalışmalar arasında zikredilmektedir.²⁴ Hammer-Purgstall, yedi ciltlik oldukça kapsamlı eserinde Arap edebiyatını İslâm öncesi dönem, İslâmî dönem, Emevîler, Abbâsîler, Endülüs, Selçuklular vb. şeklinde kronolojik olarak işlemiştir. Ardından her bir dönemdeki dil, edebiyat, Kur'ân ilimleri, felsefe, astronomi ve tıp gibi literatüre yer vermiştir.²⁵ Hammer, Abbâsîler sonrasını çöküş dönemi olarak görmüştür. Böylelikle yükseliş ve düşüş merkezli anlayış, Arap edebiyatı yazımının temeli haline gelmiştir.²⁶ Corci Zeydân (ö. 1914) ise Arapça olarak müstakil eser veren ilk müelliflerdendir.²⁷ Zeydân bu yönüyle kendisinden sonra gelen edebiyat tarihçilerini büyük ölçüde etkilemiştir.

Corci Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğati'l-'Arabiyye* adlı eserini kronolojik olarak tasnif etmiştir. Bununla birlikte her bir dönemdeki ilimlerin yapısına müstakil başlıklar halinde yer vermiştir.²⁸ Zeydân, Arap edebiyatını Câhiliye, İslâm'ın başlangıç dönemi, Emevîler, Abbâsîler, Moğollar, Osmanlı ve yenilenme dönemi olmak üzere yedi ayrı devrede ele almıştır. Abbâsîler dönemini ise kendi içerisinde dörde ayırmıştır.²⁹ O, Câhiliye dönemini birinci ve ikinci Câhiliye dönemi olmak üzere ikiye bölmüştür. Zeydân, birinci ve ikinci Câhiliye döneminin dil, edebiyat, kültür ve din açısından farklılık gösterdiğini söylemiştir. İslâm'ın nüzûlüyle birlikte dil ve edebiyatta birlik sağlandığını belirtmiştir.³⁰ Çölde yaşayan Arapların da edebî ve kültürel seviyelerinin oldukça yüksek olduğunu ifade etmiştir.³¹ Zeydân'a göre İslâmiyet'le birlikte asabiyet ve övünmeye dayalı Câhiliye şiirinin yapısında köklü değişimler meydana gelmiştir. İslâm'ın nüzûlünden sonra şiir, toplumları birleştirme ve cihada teşvik etme aracı olarak kullanılmıştır.³² Emevîler dönemi hicri 41-132 yılları arasında kapsamaktadır. Zeydân, bu dönemde halifelüğün dinî bir kurum olmaktan çıkıp monarşiye dönüşmesinin edebiyatı da etkilediğini belirtmiştir.³³ Emevîlerin asabiyet anlayışı sonucu, edebî açıdan büyük oranda Câhiliye üslubuna bağlı kaldığını ifade etmiştir.³⁴ Corci Zeydân, Emevîler dönemini iki evreye ayırmaktadır. Bunlardan ilki yeni edebiyat dönemidir ve Kur'ân ışığında ortaya çıkan ilimleri nitelemektedir. İkincisi ise klasik edebiyat dönemidir ki Câhiliyeden itibaren var olan şiir, hitabet ve mesel gibi unsurları ihtiva etmektedir.³⁵

²⁴ Fransızca, İngilizce ve Almanca literatür hakkında geniş bilgi için bk. Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 18-20; Fuat Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-'Arabî*, çev. Arafê Mustafa-Sa'îd Abdurrahîm (Suudi Arabistan: Vezâratu't-Ta'lîmi'l-'Âli Câmî'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ud el-İslâmiyye, 1991) 2/3-13; Kenan Demiryak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I Câhiliye Dönemi* (Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2019), 14-18.

²⁵ Joseph von Hammer-Purgstall, *Litteraturgeschichte der Araber bis zum Ende des 12. Jahrhunderts der Hidschret* (Wien: Aus der kaiserl. königl. Hof-und Staatsdruckerei, 1850, 1853, 1856), 1/621-627; 4/891-913; 7/1339-1379. Asuman Emin-Şükran Fazlıoğlu, "Tarihi Dönemlendirmenin Öznel Niteliği ve Arap Edebiyatı Tarihine Yansımaları", *Istanbulias* 6/2 (2023), 131, 135.

²⁶ Asuman Emin-Şükran Fazlıoğlu, "Tarihi Dönemlendirmenin Öznel Niteliği ve Arap Edebiyatı Tarihine Yansımaları", *Istanbulias* 6/2 (2023), 131, 135.

²⁷ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 14. Arap edebiyatı tarihi hakkında Arapça literatür için bk. Demiryak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I*, 18-24.

²⁸ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 16.

²⁹ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 5-9.

³⁰ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 37-39.

³¹ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 39.

³² Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 231.

³³ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 247.

³⁴ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 254.

³⁵ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 255.

Corci Zeydân, Abbâsiler döneminin Emevîlerden oldukça farklı olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Abbâsiler devri dil, İslâmî ilimler, felsefe ve tıp gibi birçok alanda önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Zeydân, Abbâsiler dönemini devletin kurulduğu hicri 132 yılından başlatmış ve Bağdat'ın Moğollar tarafından işgal edildiği 656 yılına kadar götürmüştür. O, Abbâsiler devrini yaşanan edebî, siyâsî ve kültürel dönüşüm nedeniyle dört ayrı dönemde ele almıştır. Birinci Abbâsî çağı, 132'den 232 yılına kadar olan dönemdir. İkinci Abbâsî çağı, 232-334 yılları arasında kapsamaktadır. Üçüncü Abbâsî çağı, 334 ile Selçuklular'ın Bağdat'a girdiği 447 yılları arasındadır. Dördüncü Abbâsî çağı ise 447 ile Moğollar'ın Bağdat'a girdiği 656 yılları arasına karşılık gelmektedir.³⁶ Corci Zeydân birinci Abbâsî çağını İslâm'ın altın çağı olarak nitelemiştir. Bu dönemde birçok eser Arapçaya tercüme edilmiştir. Dönemin halifeleri ilme ve edebiyata büyük önem vermiştir. Birinci Abbâsî çağında Bağdat önemli bir edebiyat ve kültür merkezi olmuştur.³⁷ Bu asırda birçok alana dair Arapça ilmi ve edebî terimler ortaya konmaya çalışılmıştır.³⁸ Şiir bu dönemde bedevî kültürden hadarî kültüre doğru evrilmiş ve yerleşik kültürün duygularını yansıtmıştır.³⁹ Dönemin şiiri hayali unsurlar taşımakla birlikte vezinli ve kafiye bir yapıya sahiptir.⁴⁰ Hayal gücünün genişlemesine bağlı olarak yeni anlamlar ve üslup tarzları ortaya konulmuştur.⁴¹ Bu dönemde Nahiv, Sarf, Lügat, Aruz ve Kâfiye gibi dil ilimlerinin kavramlarının belirginleşmeye başladığını ve bu ilimlerle uğraşanlara edip dendiğini zikretmiştir.⁴²

Corci Zeydân, Abbâsiler'in ilk asrında Farisler etkili iken bu dönemde Türklerin etkili olduğunu söylemiştir.⁴³ Bu dönemde Arap yazısının kuralları netleşmiş, bazı Arapça kelimeler yeni anlamlar kazanmış ve birçok eser Arapçaya tercüme edilmiştir.⁴⁴ Zeydân'a göre bu dönemde şiirin ruhları canlandıran, umutları diri tutan yapısı yok olmaya başlamış ve bu durum şairler arasında serzenişe neden olmuştur.⁴⁵ Bu yönüyle Corci Zeydân, şiir ve edebiyattaki donuklaşma tezahürlerini hicri üçüncü asrın ikinci çeyreğine kadar götürmüştür. Bed'î denilen üslup tarzının bu dönemde ortaya çıktığını ifade etmiştir.⁴⁶ Bu dönemde daha önceden sık rastlanmayan ve kuralları belirlenmemiş olan şiir tenkidi yaygınlık kazanmıştır. Bu durumda Aristo'nun şiir tenkidiyle ilgili eserlerinin Arapçaya çevrilmesi de etkili olmuştur.⁴⁷ Zeydân, üçüncü Abbâsî çağını İslâm'ın altın çağı olarak nitelemiştir. Bu dönemde Araplar kendilerine kadar var olan ilimlere tamamıyla vakıf olmuşlar ve ilimleri detaylarıyla tartışmışlardır. Zeydân burada toplumların gelişmişlikleriyle dil ve edebiyatın gelişmesi arasında ilişki kurmuştur.⁴⁸ Devlet adamlarının aynı zamanda ilim adamı olmasının ve ilme destek vermesinin bu dönemdeki gelişmelerde oldukça önemli olduğu belirtilmiştir.⁴⁹ Yerleşik hayat ve saray edebiyatı dönemin şiirlerine de yansımıştır.⁵⁰ Bu dönem ayrıca -o zamana kadarki- en fazla şairin yetiştiği dönem olarak görülmüştür.⁵¹ Selçuklular'ın etkili olduğu dördüncü Abbâsî çağında Araplar birçok farklı toplumla karşılaşmış ve bu durum edebiyatlarına yansımıştır. Haçlı ve Moğol saldırılarının başladığı, Endülüs'ün birliğini kaybettiği bu asır, siyâsî açıdan da oldukça hareketli bir döneme denk gelmektedir.⁵² İslâmî ilimler büyük oranda neşet ettiği için bu ilimlerin sistematik bir şekilde okutulacağı medreselere ağırlık verilmiştir. Nizâmiye başta olmak üzere birçok medrese bu dönemde

³⁶ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 385-386.

³⁷ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 395-396.

³⁸ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 417-418.

³⁹ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 423.

⁴⁰ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 424.

⁴¹ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 426-427.

⁴² Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 489. Mecaz ve kinaye gibi belâgat terimlerinin teşekkülü için bk. Fetullah Yener, *Hicri VII. Asra Kadar Arap Dilbilimcilerinde Mecaz ve Kinaye* (Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 62-151.

⁴³ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 553.

⁴⁴ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 555.

⁴⁵ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 557.

⁴⁶ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 557-558.

⁴⁷ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 558.

⁴⁸ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 633.

⁴⁹ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 637.

⁵⁰ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 653.

⁵¹ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 665.

⁵² Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 797-798.

kurulmuştur.⁵³ Şairler büyük oranda sarayın himayesinden çıkmış, böylelikle şaire ve şiire duyulan ilgi azalmıştır.⁵⁴

Târîhu 'âdâbi'l-luğati'l-'Arabiyye adlı eserinde Corci Zeydân, Arap belâgatının edebî tenkitle iç içe olduğunu belirtmiştir. Abdulkâhir el-Cürçânî'yle (ö. 471) birlikte edebî tenkit ve belâgatle ilgili çabalarının farklı bir aşamaya geçtiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda Cürçânî'yi belâgat ilminin esaslarını ortaya koyan kişi olarak görmüştür. Sekkâki gibi sonradan gelen âlimlerin ise bu ilmi geliştirdiklerini söylemiştir.⁵⁵ Bu dönemde Sarf, Nahiv, Meânî, Beyân, Aruz ve diğer dil ilimlerinin zirveye ulaştığını belirtmiştir.⁵⁶ Zeydân, Moğollar dönemini hicri 656 yılında Bağdat'ın ele geçirilmesinden başlatıp 923 yılında Osmanlılar'ın Mısır'a girmesine kadar götürmektedir.⁵⁷ Moğollar'ın etkili olduğu bölgelerde şiir ve edebiyat duraklamıştır. Ayrıca bu dönemde önceleri fitrî bir yapıdan beslenen şiir, sanatsal bir objeye dönüşmüş ve sıradan bir uğraş halini almıştır.⁵⁸ Dil bu dönemde kısırlaşmış ve bozulmuş, şiir de bu durumdan nasibini almıştır.⁵⁹ Bununla birlikte Mısır ve Şam gibi bazı bölgelerde şiirin hala canlı olduğunu belirtmek gerekmektedir.⁶⁰ Moğollar döneminde şerh türündeki eserler artmıştır. Günümüzde de yaygın bir şekilde kullanılan gramer eserleri ve sözlükler bu dönemde kaleme alınmıştır.⁶¹

Yavuz Sultan Selim'in Mısır'a girdiği 1517 yılından Napolyon'un Mısır'a girdiği 1798'e kadarki süre Arap edebiyatında Osmanlı dönemi olarak nitelenmektedir.⁶² Zeydân, Moğol saldırılarının etkisini bu dönemde daha net bir biçimde gösterdiğini belirtmiştir. Osmanlı döneminde genel olarak dil melekesinin bozulduğunu ve edebiyatın sadece belli bölgelerde sürdürüldüğünü iddia etmiştir. Din dili olan Arapça ise hala etkinliğini korumuştur.⁶³ Zeydân bu dönemde genelde dil ilimlerinin özelde ise şiirin donuklaştığını ileri sürmüştür.⁶⁴ Bununla birlikte sarf, nahiv ve lügat alanlarında önemli eserler telif edildiğini belirtmiştir.⁶⁵ Zeydân, yenilenme dönemini 1798 yılında Fransızların Mısır'a girmesinden başlatmakta ve günümüze kadar getirmektedir. Bu dönemde Arap dünyasının birçok bölgesinde yenilikçi arayışlar ortaya çıkmıştır.⁶⁶ Zeydân bu dönemi kendi içerisinde üçe ayırmaktadır. Yenilenme hareketinde Batı'da gelişen modern ilimlerin Arapçaya tercüme edilmesi oldukça etkili olmuştur.⁶⁷ Yenilenmenin etkileri henüz tam olarak hissedilmediği için bu dönemdeki şiir ve edebiyatın yapısında gözle görülür bir değişim meydana gelmemiştir. Bu dönemde hayal gücü modern edebiyatla birleşerek yeniden şairlerin dünyasına girmiştir.⁶⁸ Dil ilimleri ve gramer öğretimi genel olarak klasik yapısına sadık kalmış; büyük ölçüde özetleme, şerh ve ta'lik şeklinde devam etmiştir.⁶⁹ Zeydân, donukluk evresi şeklinde bir başlık açmamakla birlikte bazı dönemlerde donukluk olduğunu kabul etmiştir.

Ignác Goldziher (ö. 1921), *A Short History of Classical Arabic Literature* isimli eserinde Arap edebiyatını Câhiliye çağı, Kur'an'ın nüzûlü, Emevîler, Abbâsiler, Batı İslâm Dünyası ve çöküş dönemi olmak üzere altı devreye ayırmıştır.⁷⁰ Kur'an'ın nüzûlüyle birlikte özellikle şiirin yapı ve içerik bakımından değiştiğini belirtmiştir.⁷¹ Hicri 40-133 arasını Emevîler dönemi olarak görmüş ve dönemin edebî ürünlerinde genel olarak dünyevî bir ruhun hakim olduğunu söylemiştir.⁷² Goldziher, Abbâsiler dönemini hicri 133 ile başlatmıştır.⁷³ Abbâsiler döneminin başlarındaki şiir anlayışının kendine has özellikler taşıdığını ifade

⁵³ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 801.

⁵⁴ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 803.

⁵⁵ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 825-826.

⁵⁶ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 828.

⁵⁷ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 905.

⁵⁸ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 913.

⁵⁹ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 914.

⁶⁰ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 917.

⁶¹ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 939.

⁶² Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 1077.

⁶³ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 1079-1080.

⁶⁴ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 1083.

⁶⁵ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 1099.

⁶⁶ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 1069-1171.

⁶⁷ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 1375.

⁶⁸ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 1424.

⁶⁹ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 1455.

⁷⁰ Ignác Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Rahmi Er - Azmi Yüksel (İstanbul: Vadi Yayıncılık, 4. Basım, 2019), 3-4.

⁷¹ Goldziher, *Arap Literatürü*, 45-46.

⁷² Goldziher, *Arap Literatürü*, 55-56.

⁷³ Goldziher, *Arap Literatürü*, 68.

etmiştir. Bununla birlikte hicri ikinci asırdan itibaren şiirin Arapların kendi durumlarını yansıtan yapısından uzaklaştığını ve suni bir yapıya bürünmeye başladığını ifade etmiştir. Bu bağlamda şiirin çöl hayatından değil halifenin etrafındaki manevî atmosferden beslendiğini belirtmiştir.⁷⁴ Goldziher, Arap şiirinin hicri ikinci asırla birlikte asli yapısından uzaklaştığını iddia etmektedir. Oldukça erken bir tarihlendirme olan bu düşünce kendisinden sonraki Arap edebiyatçıları büyük oranda etkilemiştir. Goldziher'e göre Arap edebiyatının çöküş (inhitât) dönemi 656 yılındaki Moğol istilasıyla başlamıştır. Bu dönemde Arap edebiyatının genel karakteri köklü bir değişime uğramıştır. Ona göre 7/13. - 11/17. yüzyıl arası derleme çalışmalarının hakim olduğu bir dönem olmuştur. Ayrıca bu dönemde özgün bilimin altında ele alınabilecek çok az malzeme olduğunu iddia etmiştir.⁷⁵

Gotthelf Bergsträsser (ö. 1933) Arap edebiyatını; milli Arapça dönemi, İslâm Arapça edebiyatı ve Memâlik-i İslâmiyye'nin edebiyât-ı husûsiyyesi şeklinde üç devreye ayırmıştır. O, ikinci devreyi kendi içerisinde iki döneme, üçüncü devreyi ise üç döneme ayırmış ve bunlardan her birisinin son dönemini inhitât (çöküş) dönemi olarak görmüştür. Bergsträsser, Arapça edebiyatın birinci kısmı olan milli Arapça edebiyatını üç devreye ayırmaktadır. İkinci kısmı İslâm Arapça edebiyatı oluşturmaktadır. Bergsträsser, bu dönemde İslâm'a giren farklı topluluklar da Arapça veya kendi dillerinde yazdıkları için Arapça edebiyatın milliliğini kaybettiğini belirtmiştir. Bu dönemin aynı zamanda İslam milletleri edebiyatı olarak da isimlendirilebileceğini söylemiştir. Bu dönemde özellikle Acemce (Farsça) ve Türkçe eserler verildiğini zikretmiştir. Genellikle Abbâsiler dönemine denk gelen bu kısmı iki devreye ayırmaktadır. Bunlardan ilki hicretin yaklaşık 400. senesine kadar uzanan parlak edebiyat dönemidir. İkincisi, İslâm edebiyatının inhitât devresidir. Bu dönemde bazı âlim ve şairler yetişmiş olsa da sayıları oldukça azdır.⁷⁶ Üçüncüsü ise Memâlik-i İslâmiyye'nin edebiyât-ı husûsiyyesidir. Bergsträsser'e göre bu dönemde ortak edebiyat son bulmuş Endülüs başta olmak üzere İslâm beldelerinde müstakil bir edebiyat anlayışı gelişmiştir. Bu kısım üç devreye ayrılmaktadır. İlk devreyi 1258 yılındaki Moğol istilasından 1517 yılında Mısır'ın Osmanlılar tarafından fethine kadar olan dönem oluşturmaktadır. Bu dönemde Arapça edebiyatın merkezi Mısır olarak görülmüştür. İkinci devre Osmanlılar'ın Mısır'ı fethinden 1798 yılında Fransızların Mısır seferine kadar olan süreyi kapsamaktadır. Bu dönemde Mısır dışında İstanbul gibi Arap edebiyatında öne çıkan yeni merkezler oluşmuştur. Üçüncü devre ise 1798'den günümüze kadar olan devredir. Bergsträsser'e göre bu devrede farklı dillerden Arapçaya yapılan tercümelemler nedeniyle asıl Arapça edebiyatı tamamen inhitât etmiştir.⁷⁷ Bergsträsser Arap edebiyatında iki ayrı çöküş döneminden bahsetmektedir. Bunlardan ilki Abbâsiler'in hüküm sürdüğü hicri beşinci yüzyılın başlarından yedinci yüzyılın yaklaşık ortalarına kadar olan süreçtir. İkincisi ise 1798 yılından günümüze kadar olan ve özgün Arap edebiyatının tamamen ortadan kalktığı dönemdir.

Charles Pellat (ö. 1992), Arap edebiyatı tarihini doğuş dönemi, ilerleme dönemi, karanlık dönem ve yenilenme dönemi olmak üzere dört başlık altında işlemiştir.⁷⁸ Pellat'a göre Arap edebiyatının doğuş dönemi olan ilk devresini (m. 750'ye kadarki dönem) Câhiliye, Hz. Muhammed, hulefâ-yı râşidîn ve Emevîler dönemi oluşturmaktadır. Sonrasında Araplar farklı medeniyetlerle tanışmış, onlardan etkilenmiş ve köklü toplumsal değişiklikler yaşamıştır.⁷⁹ Arap edebiyatının ilerleme dönemi ise miladi 750-1258 yılları arasını kapsamaktadır. Gelişme döneminde birçok devlet ve topluluk Arap edebiyatına katkı sunmuştur.⁸⁰ Edip ve şairler bu dönemde şiire sanatsal bir yapı kazandırmıştır.⁸¹ Arap edebiyatının tarihi kadar eski görülebilecek edebî tenkit de bu dönemde oldukça gelişmiş ve sistematik bir yapı kazanmıştır.⁸² Pellat'a göre Arap edebiyatının karanlık çağı 1258 yılında Moğolların Bağdat'ı ele geçirmesiyle başlamış ve 1800'e kadar devam etmiştir. Bu dönemde özellikle şiirde çok fazla yenilik gerçekleştirilmemiş ve üslup açısından büyük

⁷⁴ Goldziher, *Arap Literatürü*, 118-119.

⁷⁵ Goldziher, *Arap Literatürü*, 225-227.

⁷⁶ Gotthelf Bergsträsser, *Sâmî Dilleri Tarihi*, çev. Hulusi Kılıç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Anka Yayıncılık, 2006), 114-117.

⁷⁷ Bergsträsser, *Sâmî Dilleri*, 117.

⁷⁸ Charles Pellat, *Târîhu'l-luğa ve'l-'âdâbi'l-'Arabîyye*, çev. Refik b. Vennâs vd. (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1997), 293-296.

⁷⁹ Pellat, *Târîhu'l-luğa*, 73.

⁸⁰ Pellat, *Târîhu'l-luğa*, 119-121.

⁸¹ Pellat, *Târîhu'l-luğa*, 122.

⁸² Pellat, *Târîhu'l-luğa*, 171-175.

oranda eski şairler taklit edilmiştir.⁸³ Pellat, yenilenme döneminin başlangıcını 1798 yılında Napolyon'un Mısır'ı işgal ettiği dönemle başlatmakta ve günümüze kadar getirmektedir. Bu dönemde Müslüman toplumlar arasında birçok yenilikçi fikir ve hareket ortaya çıkmıştır. Bunlardan bir kısmı gelişmenin ancak öze dönmekle mümkün olacağını iddia ederken bir kısmı Batı'daki gelişmeleri de göz önüne alarak farklı fikirler ortaya atmıştır.⁸⁴ İkinci dünya savaşının sona ermesiyle birlikte Arapların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde birçok ulus devlet ortaya çıkmış ve bu durum edebiyata da yansımıştır.⁸⁵ 19. yüzyılın başlarından günümüze kadar olan süreç birçok edebiyat tarihçisi tarafından çöküş dönemi olarak nitelenirken Pellat bu evreyi yenilik arayışlarının görüldüğü bir devir olarak tanımlamıştır. Bu yönüyle Pellat'ın dördüncü dönem isimlendirmesi farklılık arz etmektedir.

Fuat Sezgin (ö. 2018) *Geschichte des Arabischen Schrifttums* [GAS] adlı eserinde Arap edebiyatını farklı bir yöntemle ele almıştır. Sezgin, kronolojik veya yapısal bir dönemlendirme yapmak yerine Arapça literatürü konularına göre tasnif etmiştir. Bu bağlamda Kur'an ve hadis ilimleri, şiir, tıp, simya, kimya, matematik, astronomi, lügat, sözlükbilim, nahiv vb. şeklinde bölümlenmeler yapmıştır. Ardından bu ilimlerin tarihi gelişimlerine kronolojik olarak yer vermiştir. Örneğin şiire müstakil bir başlık açıp akabinde İslâm öncesi ve sonrasındaki yapısına ayrıca yer vermiştir.⁸⁶ Dolayısıyla genelleme yapmadan her ilmin gelişimini kendi şartları ve koşulları içerisinde müstakil olarak işlemiştir. Bununla birlikte ilimlerin etkileşimine de temas etmiştir. Kenan Demirayak ise Arap edebiyatı tarihini Câhiliye, sadru'l-İslâm, Emeviler, Abbâsiler ve Osmanlı dönemi olarak tasnif etmiştir.⁸⁷ Demirayak; Câhiliye, İslâmî dönem, Abbâsiler, inhitât dönemi ve yeni dönem şeklindeki tasnifin yaygın olduğunu belirtmesine rağmen⁸⁸ eserinde böyle bir taksim yapmamıştır. İnhitât dönemi demek yerine kronolojik olarak ilerlemeyi tercih etmiştir.

1.2. Belâgati Dönemlendirme Meselesi

Belâgat, Arap edebiyatının altında ele alındığı için edebiyatla ilgili dönemlendirmeler belâgati de büyük ölçüde etkilenmiştir. Dolayısıyla belâgatle Arap edebiyatı tarihi dönemlendirmeleri benzerlik arz etmektedir. Bazı belâgat tarihçileri belâgati; doğuş, gelişme ve çöküş gibi dönemlere ayırırken bazıları da konuyu kronolojik olarak işlemiş ve şahıslar üzerinden belâgatin gelişimini ele almıştır.

Şevki Dayf (ö. 2005), *el-Belâğa tatavvur ve târîh* adlı eserinde belâgati; ortaya çıkış, sistematik çalışmalar, yükseliş, donukluk ve karmaşa dönemi olmak üzere dört temel evreye ayırmıştır.⁸⁹ Dayf, belâgatin ortaya çıkış dönemini Câhiliye ile başlatmış hicri üçüncü asrın sonlarına kadar getirmiştir.⁹⁰ Bu dönemde bazı belâgat sanatlarıyla ilgili kullanımların belirginleştiğini ve sonrasında isimlerinin netleştiğini belirtmiştir.⁹¹ İbnu'l-Mu'tez'den Hafâcî'ye kadar olan süreç, belâgatle ilgili sistematik çalışmaların yapıldığı dönemdir.⁹² Belâgatin sınırlarını belirlemeye dönük bazı adımlar bu evrede atılmıştır.⁹³ Cürçânî'den Râzî'ye kadar olan süreç, belâgatin yükseliş ve parlama dönemi olarak görülmüştür.⁹⁴ Cürçânî'nin *Delâ'ilü'l-'i'câz ve Esrâru'l-Belâğa* isimli eserleriyle birlikte belâgatin teorik yapısı netleşmiştir. Bu dönemde belâgat ilimlerinin meânî, beyân ve bedî' şeklindeki üçlü tasnifi henüz yapılmamıştır.⁹⁵ Bununla birlikte bazı kavramlar netleşmiş, söz incelikleri ve düzgün konuşmanın esaslarıyla ilgili temel kriterler belirlenmiştir.⁹⁶ Zemahşerî (ö. 538) gibi âlimler tarafından bazı bedî' türleri Kur'an'daki âyetler bağlamında ortaya konulmakla birlikte bedî' müstakil bir ilim olarak görülmemiş, meânî ve beyânın eki sayılmıştır.⁹⁷ Dayf, donukluk dönemini Râzî'yle başlatmakla birlikte hicri dördüncü asırdan itibaren şiir ve nesirde donuklaşma örnekleri görüldüğünü ifade

⁸³ Pellat, *Târîhu'l-luğa*, 211-212.

⁸⁴ Pellat, *Târîhu'l-luğa*, 235-237.

⁸⁵ Pellat, *Târîhu'l-luğa*, 239.

⁸⁶ Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-'Arabî*, 2/27-51.

⁸⁷ Bk. Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I*, 11-13; Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi Osmanlı Dönemi* (Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2015).

⁸⁸ Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I*, 11.

⁸⁹ Dayf, *el-Belâğa*, 379-381.

⁹⁰ Dayf, *el-Belâğa*, 9-61.

⁹¹ Dayf, *el-Belâğa*, 61.

⁹² Dayf, *el-Belâğa*, 62-159.

⁹³ Dayf, *el-Belâğa*, 75,102,120,139.

⁹⁴ Dayf, *el-Belâğa*, 160-270.

⁹⁵ Dayf, *el-Belâğa*, 160.

⁹⁶ Dayf, *el-Belâğa*, 160.

⁹⁷ Dayf, *el-Belâğa*, 270.

etmiştir.⁹⁸ Bu dönemden itibaren belâgatte katı kuralcılığın, özetleme ve şerh türü metinlerin hakim olduğunu belirtmiş⁹⁹ ve belâgatin asli yapısından saptığını iddia etmiştir.¹⁰⁰ Râzî, *Nihâyetu'l-îcâz* isimli çalışmasında Cürçânî'nin *Delâ'ilu'l-î'câz ve Esrâru'l-Belâga* adlı eserlerini özetlediği için belâgatte telhîs ve donukluk dönemini başlatan kişi olarak görülmüştür.¹⁰¹ Dayf, Sekkâkî'nin de Râzî'nin yolundan gittiğini ve sonrasında yazılan eserlerin tamamen şerh ve haşiye olduğunu zikretmiştir.¹⁰² Ancak bu ve benzeri tenkitler modern dönemin ürünü olup bunlara ihtiyatlı yaklaşmakta yarar vardır.¹⁰³

Mâzin el-Mubâarak, *el-Mûcez fi târihi'l-Belâga* adlı eserinde belâgat tarihini altı evrede ele almıştır. İlk dönemde İslâm öncesi Arapların belâgat anlayışına yer vermiştir. İkinci dönemde Kur'ân ışığında gelişen belâgati konu edinmiştir. Üçüncü dönemi belâgatin dil ve edebiyat eserleri içerisinde yer aldığı evre olarak görmüştür. Dördüncü dönem, belâgatin daha ziyade edebî tenkit kitaplarının içerisinde yer aldığı evredir. Beşinci dönem, belâgatin gelişme ve parlama aşamasıdır. Beşinci ve altıncı yüzyıl bu evreye denk gelmektedir. Altıncı dönem ise belâgatin asli yapısından sapma ve donukluk evresidir. Mubâarak'a göre belâgatin donukluk evresi, hicri yedinci asırda başlamış olup devam etmektedir.¹⁰⁴ Bu dönemden itibaren güzellik, edebî zevk ve duyumsama kaybolmuştur. Aynı zamanda belâgat bu dönemde dallara ayrılmış, katı kurallar konulmuş; mantık, felsefe ve kelâmın unsurları belâgate yerleşmiştir. Telhîs ve şerh türü eserler de bu dönemden itibaren artış göstermiştir.¹⁰⁵

Hulusi Kılıç, *Diyanet İslam Ansiklopedisi'*nde belâgat tarihini; birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü dönem olmak üzere dört temel evrede ele almıştır. Birinci dönem, belâgatin; dil, edebiyat, edebî tenkit ve Kur'ân ilimleriyle birlikte ele alındığı dönemdir. IV. yüzyıl sonlarından VIII. yüzyıl sonlarına kadar devam eden ikinci evrede belâgat müstakil bir ilim olarak teşekkül etmeye ve terimleri belirmeye başlamıştır. Aynı zamanda konuyla ilgili müstakil eserler telif edilmiştir. Belâgatin üçüncü dönemini VIII. yüzyıl ortalarından XIII. (XIX.) asır sonlarına kadar devam eden evre oluşturmaktadır. Bu dönemde birçok ilim dalında olduğu gibi belâgat ilminde de duraklama başlamış ve belâgatle ilgili eserler genellikle şerh, haşiye ve ta'likât türünde kaleme alınmıştır. Belâgat ekolleri de bu evrede netlik kazanmıştır. XIX. asır sonlarından günümüze kadar gelen evre ise belâgatin dördüncü dönemine karşılık gelmektedir. Bu evre yenilik arayışlarının görüldüğü evredir.¹⁰⁶ Kılıç'ın ikinci evre olarak belirlediği ve IV.-VIII. asır arasını kapsayan dönem belâgat ilminde temel kırılmaların yaşandığı bir süreçtir. Bu dönemde belâgat hem edebî tenkit başta olmak üzere diğer ilimlerle beraber ele alınmaya başlamış hem de müstakil bir ilim olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu durumu yansıtacak ve iki dönemi belli ölçüde birbirinden ayırabilecek alternatif bir dönemlendirme yapmanın daha sağlıklı bir yaklaşım olduğu söylenebilir.

Carl Brockelmann, Ahmed Mustafa el-Merâğî, Abdulaziz Atik, Ahmed Matlûb, Hasan Habenneke ve Fadl Hasan gibi edebiyatçılar belâgat tarihi için dönemlendirme yapmamış; bu ilmi kronolojik olarak ve alanda eser veren âlimler üzerinden ele almıştır. Bununla birlikte yeri geldikçe konuyla ilgili temel meselelere ve farklı bakış açılarına yer vermişlerdir.¹⁰⁷

Belâgat tarihi, edebiyat tarihinin alt alanı olması nedeniyle edebiyat dönemlendirmelerinden etkilenmiştir. Dolayısıyla edebiyattaki oryantalizm etkisini belâgatte de görmek mümkündür.¹⁰⁸ Bu

⁹⁸ Dayf, *el-Belâga*, 272.

⁹⁹ Dayf, *el-Belâga*, 271-367.

¹⁰⁰ Dayf, *el-Belâga*, 273.

¹⁰¹ Dayf, *el-Belâga*, 275.

¹⁰² Dayf, *el-Belâga*, 273.

¹⁰³ Zekeriya Çelik'in "Modern Dönemde Belâgat Özeline Sekkâkî'nin Miftâhu'l-ulûm'una Yöneltilen Tenkitler" başlığı altında ilgili değerlendirmeleri için bk. Ebû Yakub es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm Belâgat*, çev. Zekeriya Çelik (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 36-44; Cennet Asana, "Çağdaş Dönemde Sekkâkî'ye Yöneltilen Eleştiriler ve Değerlendirilmesi", *Ebu Yakub Sekkâkî'nin Gramer ve Belâgat Anlayışı*, ed. Tahsin Yurttaş - Abdullah Hacibekiroğlu (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 373-409.

¹⁰⁴ Mubâarak, *el-Mûcez*, 130; Advâlî, "Kırae fi kitâbi el-Mûcez".

¹⁰⁵ Mubâarak, *el-Mûcez*, 108-110.

¹⁰⁶ Kılıç, "Belâgat", 381-383.

¹⁰⁷ Bk. Carl Brockelmann, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, çev. es-Seyyid Yakub Bekr (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 3. Basım, ts.), 1/36-38; Merâğî, *Târîhu 'ulûmi'l-Belâga ve't-ta'rîfu bi ricâlîhâ*, 222-224; Abdulaziz Atik, *Fi'l-Belâgati'l-'Arabiyye 'ilmu'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, (Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, ts.), 7-31; Ahmed Matlûb, *Funûn edebîyye* (Kuveyt: Dâru'l-Buhûsi'l-'İlmiyye, 1975), 13-26, 198-210; Ahmed Matlûb, *Dirâsât Belâğîyye ve Nakdiyye* (Irak: Menşûrâtu Vezâratî's-Sekâfe, 1980), 12-24, 625-631; Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye ususuhâ ve 'ulâmuhâ ve funûnuhâ* (Dimaşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem - ed-Dâru's-Şâmiyye, 1996) 1/597-608; Fadl Hasan Abbâs, *el-Belâga funûnuhâ ve efnânuhâ: 'ilmu'l-meânî* (İrbid: Dâru'l-Furkân li'n-Neşr ve't-Tevzî', 4. Basım, 1997), 71-84.

¹⁰⁸ Goldziher, *Arap Literatürü*, 3-4, 118-119, 225-241; Mubâarak, *el-Mûcez*, 130.

bağlamda Batı'nın kendi tarihini "karanlık çağ" olarak nitelendiği dönemde Müslümanlar birçok dalda önemli gelişmeler katetmiştir. Dolayısıyla Batı görece karanlık çağı yaşarken Doğu'nun altın çağını yaşadığı söylenebilir.¹⁰⁹ Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere Arap edebiyatı ve belâgatinin dönemleri konusunda fikir birliği bulunmamaktadır. Bazı edebiyatçılar donuklaşmanın başlangıcını hicri ikinci asra kadar götürürken bazıları da on sekizinci yüzyıl sonrasına işaret etmiştir. Bu yönüyle donuklaşma tarihlendirmeleri arasında yaklaşık on iki asırlık oldukça önemli bir fark bulunmaktadır. Bununla birlikte birkaç asrı kapsayan ve uzun denilebilecek dönemlerin genelleyici bir yaklaşımla ele alınması bazı problemler barındırmaktadır. Ahmed Bûhasen, Batı'nın Orta Çağ'ının -edebî ve sosyokültürel açıdan- Müslümanların o dönemdeki durumlarından oldukça farklı olduğunu ve dolayısıyla bu dönemin Müslümanlar için "İnhitât Asrı" olarak nitelenemeyeceğini ifade etmiştir.¹¹⁰ Gâzî et-Tevbe de inhitât ve donukluk asrı olarak nitelenen dönemde farklı alanlarda eser veren birçok önemli âlimin yetiştiğini söylemiştir.¹¹¹ Emin ve Fazlıoğlu ise yükseliş ve çöküşe dayalı Arap edebiyatı dönemlendirmelerinin öznel bir nitelik taşıdığını belirtmiştir.¹¹² Donukluk veya çöküş dönemi şeklindeki bir isimlendirme, o dönemde edebiyat ve belâgate yapılan katkıların göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Bunun yerine konunun kronolojik olarak veya eser veren müellifler üzerinden değerlendirilmesi daha sağlıklı gözükmektedir. Aynı şekilde her ilmin tarihi kendi koşulları içerisinde ele alınmalıdır. Nitekim bir ilmin müstakil yapı kazandığı dönemde diğeri henüz ilerleme sürecinde olabilmektedir. Coğrafya faktörü de ilimler tarihi açısından oldukça önemlidir. Bir bölgede gelişen ilim diğer yerlerde zayıf kalabilmektedir.

2. Belâgatın Donuklaşığına Dair İddiaların Nedenleri

Belâgat tarihi bağlamında bu ilmin donuklaşığına veya gerilediğini ifade etmek maksadıyla birçok kavram ortaya atılmıştır. Donukluk anlamına gelen cumûd,¹¹³ asli yapıdan sapma anlamına gelen inhirâf¹¹⁴ ve şuzûz, çöküş anlamına gelen inhitât¹¹⁵ ve karanlık dönem anlamına gelen el-'usûr el-muzlime¹¹⁶ yaygın kullanımlardan bazılarıdır. Bunların yanı sıra karmaşıklık ve kargaşa anlamına gelen ta'kid,¹¹⁷ zayıflama anlamına gelen inhilâl,¹¹⁸ kurulum anlamına gelen cefâf, solgunluk anlamına gelen zübûl ve tekrar dönemi¹¹⁹ gibi isimler de verilmiştir.¹²⁰

Belâgat ilminin donuklaşığına kabul edenler, konuyla ilgili birçok sebep öne sürmüştür. Zevk-i selimin kaybolması, belâgate katı kuralların konulması, mantık ve felsefenin belâgate yerleşmesi, şerh ve haşiye türü eserlerle taklitçiliğin yaygınlaşması ve Arap belâgatine parçacı yaklaşım bu sebepler arasındadır.

2.1. Edebî Zevkin Kaybolması

Belâgatın donuk hale geldiği düşüncesini savunanlar; hislere, canlı, üretken ve ince bir düşünceye dayalı zevk-i selimin kaybolduğunu iddia etmiştir. Böylelikle edebî metinlerdeki gizli güzellikleri gören meleke ortadan kalkmıştır.¹²¹ İlk dönemlerdeki edebî değerlendirmelerde fitrata dayalı ve gerekçe belirtmeye ihtiyaç duymayan bir anlayış söz konusudur.¹²² Bu dönemdeki tahlillerin temelini kulak, duyumsama ve sağlam hisler oluşturmaktadır.

¹⁰⁹ Ömer Ali Keskin, "Batı'nın Karanlık Doğu'nun Altın Çağında Bilim: İslâm Bilim Tarihi Açısından Bir Karşılaştırma", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (2019), 134.

¹¹⁰ Ahmed Bûhasen, "Murâca'ât Nakdiyye li-Mefhûmi 'Asrî'l-İnhitât", *el-Kitâb es-Senevi li-A'mâli Muhteberi's-Serdîyyât ve'l-Hitâbât es-Sekâfiyye* 3 (2019), 9.

¹¹¹ Gâzî et-Tevbe, "Hel 'Arafe Târihu'l-Muslimin el-Hadârî 'Asra İnhitât", *el-Va'yu'l-İslâmî Vezâratu'l-Evokâf ve'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye* 40/453 (2003), 41.

¹¹² Emin-Fazlıoğlu, "Tarihi Dönemlendirmenin Öznel Niteliği ve Arap Edebiyatı Tarihine Yasımları", 122-140.

¹¹³ Dayf, *el-Belâğa*, 271; Mubârak, *el-Mûcez*, 108.

¹¹⁴ Mubârak, *el-Mûcez*, 108.

¹¹⁵ Goldziher, *Arap Literatürü*, 225-227.

¹¹⁶ Pellat, *Târîhu'l-luğa*, 211.

¹¹⁷ Dayf, *el-Belâğa*, 271.

¹¹⁸ Zeydân, *Târîhu 'âdâbi'l-luğa*, 15.

¹¹⁹ Dayf, *el-Belâğa*, 273; Nevâl Câsım Muhammed, "Cuhûdu'l-üstâz Emin el-Hâlî fi tecdidî'l-Belâğati'l-'Arabiyye", *Mecelletu Kulliyeti't-Terbiye el-İslâmiyye* 14 (2013), 423.

¹²⁰ Bu isimlendirmelere yapılan itirazlar için bk. Bûhasen, "Murâca'ât Nakdiyye li-Mefhûmi 'Asrî'l-İnhitât", 9-23; Tevbe, "Hel 'Arafe Târihu'l-Muslimin el-Hadârî 'Asra İnhitât", 40-41.

¹²¹ Dayf, *el-Belâğa*, 272-273.

¹²² Advâlî, "Kırâe fi kitâbi el-Mûcez".

2.2. Katı Kuralcılık

Belâgat kendini sürekli yenileyen bir yapıya sahiptir. Belâgate de sarf-nahiv ve mantıktaki gibi katı kuralların konulması onun donuklaşmasını sağlamıştır. Böylelikle kuralın dışına çıkan yeni üslup tarzları kendine alan bulamamıştır.¹²³

2.3. Taklitçilik, Telhîs ve Şerh Türü Eserlerin Yaygınlaşması

Râzî, *Nihâyetu'l-îcâz* isimli çalışmasında Cürçânî'nin *Delâ'ilu'l-'îcâz* ve *Esrâru'l-Belâga* adlı eserlerini özetleyerek belâgatte telhîs ve şerh geleneğini başlatmıştır. Böylelikle özgün eserler azalmıştır. Sekkâki ve sonrası belâgatçiler de büyük oranda Râzî'nin yolundan gitmiştir. Mantık verilerinin fazlaca kullanılması belâgat çalışmalarında kapalılık meydana getirmiş, bu durum da sonraki dönemde şerh geleneğini doğurmuştur. Üslup da zamanla canlı yapısını kaybetmiş ve edebî ürünler birbirinin tekrarı haline gelmiştir.¹²⁴

2.4. Mantık, Felsefe ve Kelâmın Belâgatin İçine Yerleşmesi

Mantık, felsefe, kelâm, fıkıh usulü ve nahiv gibi alanlar sözün güzelini görebilme ve zevk-i selim sahibi olmakla ilgilenmedikleri için belâgatin canlı yapısını donuklaştırmışlardır.¹²⁵

2.5. Sunilik

Araplar, sözün zevkini tattığı ve konuşmanın amacını kavradığı için belâgatin öğretildiği okullar olmadan edebiyat üretebilmişlerdir. Edebî ürünleri, hissettiklerinin bir yansıması ve pratiği olarak tezahür etmiştir. Nâbîga ve Câhız'ın yapmış olduğu değerlendirmeler de basit ve sunilikten uzak olup dönemin dili de yaşanan ve gözlemlenen gerçeklikle uyumludur. Câhız; sözün, hatibin taşınması gereken vasıflar ve muktezây-ı hâl gibi unsurları ortaya koyarken mantık ve felsefenin verilerinden hareket etmemiştir.¹²⁶ İlk dönemlerde çöl hayatının doğal yapısından beslenen edebiyat zamanla yerleşik kültürün ve sarayın himayesine girmiş, böylelikle sunileşmiştir.¹²⁷

2.6. Tarif -Taksimın Fazlalaşması ve Standardizasyon

Belâgatin standart hale gelmesi onun hayatın içinde olan canlı yapısının kaybolması anlamına gelmektedir. Tanımlama, tarif ve taksime çok fazla önem verilmiş edebî güzellikler ihmal edilmiştir.¹²⁸

2.7. Arap Belâgatine Parçacı Yaklaşım

Metinlerin kelime veya cümle bazında tahlil edilerek edebî eserin tamamını görmeyi ihmal eden parçacı bir yaklaşımın sergilenmesidir. Belâgati cümlelerin, şiiri ise satırlarının ve içeriğinin tahlillerine hapsetmektir. Klasik ulemâ cümle tahlillerini sınırlı tutup metnin bütününe bakmıştır.¹²⁹ Yukarıda zikredilen sebeplere ilaveten Arap olmayanların belâgatle iştiğal etmesi, belâgat sanatlarının ve cümle tahlillerinin çok detaylandırılması gibi hususlar da donukluğa sebep olan unsurlar arasında zikredilmiştir.¹³⁰

2.8. Donuklukla İlgili İddiaların Değerlendirilmesi

Donuklukla ilgili ortaya atılan iddiaların bir kısmı haklılık içermekle birlikte bazı yönleriyle eksiklikler barındırmaktadır. Edebî zevkin yok olduğunu iddia edenler şiirin çöl yaşamından koparak yerleşik hayatla ilişkili hale gelmesini tenkit etmiştir. Ancak bu düşünceyi savunanlar ilk dönemlerden itibaren yerleşik hayatın yaygınlaşması ve dolayısıyla şiirin bu yeni yaşam tarzıyla doğrudan ilişkili olması

¹²³ Dayf, *el-Belâğa*, 272.

¹²⁴ Dayf, *el-Belâğa*, 272-274.

¹²⁵ Dayf, *el-Belâğa*, 273.

¹²⁶ Abdulmunim Mucâvir, "el-Belâgatu'l-'Arabiyye min cemâli't-tezevvuk ilâ cumûdi't-tak'id", *Şebeketu'l-Alûka* (Erişim 20 Kasım 2023).

¹²⁷ Goldziher, *Arap Literatürü*, 118-119.

¹²⁸ Dayf, *el-Belâğa*, 273.

¹²⁹ Muhammed, "Cuhûdu'l-üstâz Emîn el-Hûli", 423.

¹³⁰ Muhammed, "Cuhûdu'l-üstâz Emîn el-Hûli", 424-425.

gerçeğini göz ardı etmiştir. Ayrıca şiir ve duyguların ifade ediliş biçimi, belâgat tarihi ve belâgat yazıcılığıyla farklılık gösterebilmektedir. Şiir ve belâgatin birçok ortak noktası bulunmakla birlikte her birisinin kendi koşulları içerisinde değerlendirilmesi daha sağlıklı bir yaklaşımdır. Belâgate bazı kurallar koyma meselesiyle ilgili, her ilim dalının kendine has bazı terim ve kuralları bulunduğu ve bunlar olmadığı takdirde ilmî bir uzlaşmadan söz edilemeyeceği söylenebilir. Belâgate yapılan katkının sonraki dönemlerde azalması ise bu ilmin sınırlarının büyük oranda belirlenmesi ve sonraki çabaların zorunlu olarak tarif ve taksimde yoğunlaşmasından kaynaklanmaktadır. Mantık ilminin verileri de bu anlamda belâgate katkı sunmaktadır.¹³¹ Ayrıca Câhiliye üslubuna benzemeye çalışmak taklit ve sunilik olarak görülmezken sonraki belâgatçilerin benzer üslup tarzlarını kullanması ciddi derecede tenkit edilmiştir.¹³² Arap olmayan edebiyatçılar da dilin asli yapısını bozduğu ve inceliklerine vakıf olmadıkları gerekçesiyle eleştirilmiştir. Bu durum ise o âlimlerin belâgate yaptığı katkıların göz ardı edilmesini beraberinde getirmiştir. Nitekim Arap olmadığı halde dili iyi kullanan ve belâgatle ilgili eser kaleme alan birçok edip mevcuttur. Şerh ve haşiye türü eserler de salt bir taklit olmayıp müellifin özgün düşüncelerini yansıtan bir öğretim geleniğidir.¹³³ Örneğin Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserini *et-Telhîs* isimli çalışmasıyla özetleyen Kazvîni, kendi özgün fikirleri ve belâgat yöntemini de eserine yansıtmıştır.¹³⁴ Bunlara ek olarak belâgatin donuk hale geldiği iddia edilen asırlarda belâgate çok önemli katkılar yapılmıştır.

3. Hicri Beşinci Yüzyıla Yedinci Yüzyıl Arasında Belâgate Yapılan Katkılar

Belâgate donukluk, bazı edebiyatçılar tarafından -Câhız'ın eserine bazı ilavelerde bulunmakla yetindiği gerekçesiyle- İbnu'l-Mu'tez ve Kudâme gibi âlimlerle başlatılmaktadır.¹³⁵ Birçok edebiyat tarihçisine göre ise belâgate donuklaşma Cürçânî sonrası dönemdedir.¹³⁶ Hicri beşinci yüzyıla yedinci yüzyıl arası dönem donukluk tartışmalarının odağında yer almaktadır. Dolayısıyla belâgat tarihinin bu dönemde gerçek bir duraklama yaşayıp yaşamadığı hususu oldukça önem arz etmektedir. Nitekim bu evreyi bazı edebiyatçılar donukluk evresi olarak nitelerken bazıları ise ilerleme ve parlama dönemi olarak görmüştür. Bu durum ise dönemlendirme açısından tenakuz içermektedir.

Belâgat, hicri dördüncü yüzyıla kadar olan dönemde edebî tenkit, nahiv ve Kur'ân çalışmalarıyla beraber ele alınmıştır. Dolayısıyla bu dönemde bağımsız bir yapıya sahip değildir. Hicri üçüncü yüzyıldan itibaren belâgatle ilgili eserler telif edilmiş ve bu ilmin sistematik hale gelmesiyle ilgili yoğun çabalar ortaya konmuştur. Belâgatin hicri ikinci asırda donduğuyla ilgili iddialar gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü bu dönemde müstakil bir belâgat ilminden bahsedebilmek mümkün değildir. Aynı durum hicri yedinci yüzyıl öncesi için de söz konusudur.

Hicri beşinci asırda Bâkîllânî, İbn Reşîk, Hafâcî ve Cürçânî gibi belâgat ilmi açısından önemli âlimler yetişmiştir. Bu dönemde belâgat alt dallarına ayrılmadığı gibi fesahat, belâgat, berâ'a ve ibdâ', aynı veya yakın anlamda kullanılmıştır.¹³⁷ Bâkîllânî; Rummânî ve Hattâbî (ö. 388) gibi âlimlerin ortaya koyduğu i'câzu'l-Kur'ân anlayışına metodik bir hüviyet kazandırmıştır. Var olan belâgat sanatlarını örneklerle açıklamıştır.¹³⁸ İbn Reşîk, bed'î sanatlarına birtakım ilavelerde bulunmuştur.¹³⁹ Ayrıca o, lafız seçimini doğrudan fesahatle ilişkilendirerek fesahatin ıstılahi anlamının oluşmasına katkıda bulunmuştur.¹⁴⁰ Bununla birlikte beyân ve bed'î birbirinden ayırma teşebbüslerinin İbn Reşîk'le başladığı ifade edilmiştir.¹⁴¹ Hafâcî, *Sırru'l-Fesâha* isimli eserinde fesahat ve belâgat ayırımını tam olarak ortaya koymuştur. Fesahatin lafız, belâgatin hem lafız hem de manayla ilgili olduğunu vurgulamıştır.¹⁴² Ayrıca fasih sözün taşınması gereken

¹³¹ Mantık ilminin belâgate etkisi hakkında bk. Tahsin Yurttaş, "Mantık İlminin Belâgata Etkisi", *Mütefekkir* 9/17 (2022), 81-105.

¹³² Goldziher, *Arap Literatürü*, 118-119.

¹³³ Kara, "Unuttuklarını Hatırla! Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not", 62-65.

¹³⁴ Bk. Hatîb el-Kazvîni, *et-Telhîs fi 'ulûmi'l-Belâğa*, thk. Abdurrahman el-Bergûgî (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabi, 1932), 21-23; Güceyüz, *Belâgat İlimleri Tarihi*, 179-180, 225-226, 315.

¹³⁵ Abdulmunim Mucâvir, "el-Belâgatu'l-'Arabiyye"; Dayf, *el-Belâğa*, 272.

¹³⁶ Dayf, *el-Belâğa*, 274.

¹³⁷ Ebû Bekr el-Bâkîllânî, *i'câzu'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1997), 42; Cürçânî, *Delâilu'l-'i'câz*, 34.

¹³⁸ Hacımüftüoğlu, "Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar", 278-279.

¹³⁹ İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde fi mehâsini's-şi'r ve 'âdâbih*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1981), 1/265.

¹⁴⁰ Kayrevânî, *el-'Umde*, 2/33.

¹⁴¹ Atîk, *'Ilmu'l-Bed'î*, 26.

¹⁴² İbn Sinân el-Hafâcî, *Sırru'l-Fesâha* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1982), 59.

vasıfları ortaya koymuştur.¹⁴³ Hicri beşinci yüzyılda belâğatin meânî, beyân ve bedî' şeklindeki tasnifi gerçekleşmediği için hangi sanatın nereye dahil edileceği hususu da belirginlik kazanmamıştır. İbn Sinân'ın hazif ve îcâz gibi konuları meâniyle ilişkilendirmesi sonraki süreçte meânî ilminin kapsamının netleşmesine zemin hazırlamıştır.¹⁴⁴

Abdulkâhir el-Cürçânî, belâğatin sistematik bir yapı kazanmasında önemli bir role sahiptir. O, Kur'ân'ın i'câzını nazm (sözdizimi) teorisi üzerinden açıklamıştır. Nazm teorisinin temeline ise nahvi yerleştirmiştir. Çünkü manayı farklı şekillerde ortaya koyabilme imkânını nahiv sağlamaktadır.¹⁴⁵ Cürçânî, cümlede aslolanın mana olduğunu, lafızların ise onun bir aracı olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁶ Dolayısıyla ona göre fesahat ve belâgat kelime de değil cümlede gerçekleşir.¹⁴⁷ Önceleri sadece kelimenin ve kelamın vasfı olarak görülen fesahate Cürçânî, konuşan kimsenin fesahatini de dahil etmiştir.¹⁴⁸ Cürçânî döneminde belâgat ilminin üçlü tasnifi henüz gerçekleşmemiş olmakla birlikte o, özellikle meânî ve beyânın birbirinden ayrılmasına öncülük etmiştir. Bu ayırım ise belâğatin kırılma noktalarından birini oluşturmuştur. O, kelamı; meziyeti lafzında olan ve meziyeti nazmında olan söz olarak ikiye ayırmıştır. Meziyeti lafzında olan söz kategorisinde görülen istiare ve kinaye, nihayetinde manaya hizmet etmekle birlikte daha ziyade lafızla ilgili unsurlardır. Meziyeti manasında olan söz ise meânî'n-nahve (nahvin sağladığı alternatif manalar) karşılık gelmektedir.¹⁴⁹ Nitekim sonraki dönemde nahivle ilgili unsurlar meânî kapsamında, istiare ve kinaye gibi sanatlar ise beyân kapsamında görülmüştür. Cürçânî'nin yapmış olduğu meânî vurgusu, sonraki belâgatçilerin belâgati meânî ve beyân olarak taksim etmelerinde etkili olmuştur. Cürçânî aynı zamanda belâgatten bir ilim olarak bahseden ilk âlimlerdendir.¹⁵⁰ Cürçânî'yle birlikte temel belâgat kaideleri büyük oranda belirlenmiştir.

112

Hicri altıncı asırda belâğatin alt ilimleri olan meânî, beyân ve bedî' belli oranda birbirinden ayrılmakla birlikte hangi sanatın hangi kategori altında işleneceği hususu netlik kazanmamıştır. Dolayısıyla bu dönemde de beyân kapsamındaki sanatlar bedî', bedî' kapsamındaki sanatlar ise beyânla ilişkilendirilebilmiştir.¹⁵¹ Zemahşerî ve Usâme b. Munkız (ö. 584) gibi âlimler belâgat çalışmalarını bazı yönleriyle ileri bir seviyeye taşımışlardır. Zemahşerî, *el-Keşşâf* isimli eserinde belâgate ek olarak meânî ve beyândan da müstakil ilimler olarak söz etmiştir. Bu ilimleri Kur'ân'ın anlaşılması için gerekli görmüştür.¹⁵² Ancak bu ilimlerin tanım ve kapsamına detaylı olarak yer vermemiştir. Onun bu ilimlerden ayrı ayrı bahsetmesi, kendisinden sonraki âlimlerin belâgat tasnifini etkilemiştir. Kendinden önceki âlimlerde olduğu gibi Zemahşerî'de de edebî metinlerin değerlendirmesinde zevk-i selîm vurgusu öne çıkmaktadır.¹⁵³ Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı belâgat sanatlarının Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinde uygulamalı olarak gösterilmesi açısından da ayrıca önemlidir. Usâme b. Munkız ise fesahat kavramları başta olmak üzere bazı belâgat terimlerini tanımlamıştır.¹⁵⁴ Ayrıca kendisine kadar ulaşan bedî' sanatlarını detaylı ve sistematik bir şekilde ele almıştır. Nitekim tıbak ve cinas gibi sanatların bedî' kapsamında olduğunu net bir şekilde ifade etmiştir.¹⁵⁵ Bununla birlikte belâgat konuları edebî tenkitle birlikte işlenmiş ve zevk-i selîm öne çıkarılmıştır.¹⁵⁶

Hicri yedinci yüzyıla gelindiğinde belâğatin meânî, beyân ve bedî' şeklindeki üçlü tasnifi gerçekleşmiştir. Bununla birlikte bu dönemde sanatların tanımları ve belâgat ilimlerinin hangisinin

¹⁴³ Hafâcî, *Sırru'l-Fesâha*, 64-66.

¹⁴⁴ Hafâcî, *Sırru'l-Fesâha*, 205.

¹⁴⁵ Cürçânî, *Delâilu'l-'îcâz*, 87,394.

¹⁴⁶ Cürçânî, *Delâilu'l-'îcâz*, 259.

¹⁴⁷ Cürçânî, *Delâilu'l-'îcâz*, 466.

¹⁴⁸ Cürçânî, *Delâilu'l-'îcâz*, 401.

¹⁴⁹ Cürçânî, *Delâilu'l-'îcâz*, 98; Güceyüz, *Belâgat İlimleri Tarihi*, 171; İsa Güceyüz, "Abdülkâhir el-Cürçânî'nin Beyân Anlayışı", *Abdülkâhir el-Cürçânî'nin Dil ve Edebiyat Anlayışı*, ed. İsa Güceyüz (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 140-141.

¹⁵⁰ Cürçânî, *Delâilu'l-'îcâz*, 174.

¹⁵¹ Güceyüz, *Belâgat İlimleri Tarihi*, 173.

¹⁵² Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabi, 1407), 1/2; 1/113; 2/596; 3/45.

¹⁵³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/651.

¹⁵⁴ Usâme b. Munkız, *el-Bedî' fi nakdi's-şi'r*, thk. Ahmed el-Bedevisî - Hâmid Abdulmecid (Birleşik Arap Cumhuriyeti: Vezâratu's-Sekâfe, ts.), 161, 297.

¹⁵⁵ Usâme b. Munkız, *el-Bedî'*, 163.

¹⁵⁶ Usâme b. Munkız, *el-Bedî'*, 145.

kapsamına dahil edileceği hususu da büyük oranda netleşmiştir.¹⁵⁷ Râzî ve Sekkâkî gibi âlimler dönemin önemli belâgatçileridir.

Donukluk tartışmalarının merkezinde yer alması nedeniyle Râzî'nin belâgate yapmış olduğu katkılar oldukça önemlidir. O, *Nihâyetu'l-îcâz* adlı eserinde Cürçânî'nin eserlerini özetlediği için yoğun bir şekilde tenkit edilmiş ve belâgati asli yapısından uzaklaştıran kişiler arasında öne çıkmıştır. Ancak Râzî, salt bir özetleme yapmaktan ziyade kendi belâgat yöntemini ortaya koymaya çalışmıştır. O, Cürçânî'nin belâgatin inceliklerini ortaya koyma ve sınırlarını belirlemekle meşgul olduğu için konuların tertibine yeterince önem veremediğini, sözü de uzun tuttuğunu ifade etmiştir. Bu nedenle gereksiz uzatma ve aşırı kısaltmadan sakınarak temel meseleleri aktardığını ve konuları belli bir düzene koyduğunu belirtmiştir.¹⁵⁸ Râzî, eserini mukaddime ve cümle ismini verdiği iki ana başlık altında kurgulamıştır. Mukaddime kısmında "Kur'ân mu'cizdir, i'câzı da fesahatindedir" önermesini temellendirmeye çalışmıştır. Cümle kısmında ise lafza ve cümleye (nazma) karşılık gelen fesahati ayrı ayrı işlemiştir.¹⁵⁹

Râzî'nin belâgati donuklaştırdığını iddia edenlerde onun her konuda Cürçânî'yle aynı fikirde olduğu ve yeni hiçbir şey söylemediği gibi bir düşünce mevcuttur.¹⁶⁰ Ancak Râzî bazı noktalarda Cürçânî'yle aynı fikirde olmadığını açık bir şekilde belirtmiştir. Lâm-ı tarifi ifade ettiği anlam, mecâz-ı aklîlerde hakiki failin olmayabileceği ve kinayenin açık ifadeden üstün oluşunun illeti gibi konular onun Cürçânî'ye yaptığı itirazlardan öne çıkanlarıdır. Bu itirazlardan bir kısmı sonraki ulemâ tarafından haklı görülürken bir kısmı da eleştirilmiştir.¹⁶¹ Râzî, Cürçânî'nin mana veya asli mana dediği şeyi vaz'î delâletle, mananın manası dediği şeyi ise aklî (iltizâmî) delâletle karşılamıştır. Aynı zamanda mantığın kavramları olan bu kelimeler sonrakilere tarafından büyük oranda kabul görmüştür. Özellikle Sekkâkî bu düşünceden etkilenmiştir.¹⁶²

Sekkâkî, belâgati; meânî, beyân ve bunların eki olan muhassinât olmak üzere üçe ayırmıştır.¹⁶³ Belâgatin günümüzde de devam eden bu tasnifi belâgat tarihi açısından oldukça önemlidir. Sekkâkî bu tasnifi kendisinden önceki edebî birikim üzerine inşa etmiştir. Sekkâkî'nin muhassinâtı, meânî ve beyânın eki olarak görmesi o dönemde bedî'in henüz tam bir müstakil ilim olarak görülmediğine işaret etmektedir. Aynı şekilde bedî yerine muhassinât ismi öne çıkması, isimlendirme konusunda da tam bir netliğin olmadığına işaret etmektedir. Daha önce farklı isimlerle anılan ve sözün durum ve bağlama uygunluğunu ifade eden muktezây-ı hâl kavramı da Sekkâkî'yle yerleşmiştir.¹⁶⁴ Sekkâkî'yle birlikte hangi sanatın belâgat ilimlerinden hangisinin altında işleneceği hususu da büyük oranda netlik kazanmıştır.¹⁶⁵ Sekkâkî'de de zevk-i selîm ve sağlam bir tabiat sahibi olma vurgusu yapılmaktadır.¹⁶⁶ İnşâ cümlelerini talebî ve gayr-ı talebî şeklinde ayırma girişimleri de Sekkâkî'yle başlamıştır.¹⁶⁷ Sekkâkî'deki muhassinât kavramı Bedreddin b. Mâlik'le (ö. 686) birlikte bedî ismini almıştır.¹⁶⁸ Belâgate yapılan katkılar aynı yoğunlukta olmamakla birlikte sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Fesâhat konularından olan ta'kidin lafzi ve manevi olarak ayrılması Kazvîni (ö. 739) tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁶⁹ Nitekim Kazvîni'den sonra belâgat ilimleri denildiğinde meânî, beyân ve bedî anlaşılır olmuştur.¹⁷⁰ Bu durum uygulamaya ve eserlerdeki taksime de yansımıştır. Donukluk tartışmalarının odağında yer alan bir diğer dönem olan Osmanlı devrinde de belâgate dair birçok eser kaleme alındığını ve bu ilme kayda değer katkılar yapıldığını söylemek mümkündür.¹⁷¹ Bu dönemde kaleme alınan şerh-haşiye türü eserler de özgün yönler barındırmaktadır. Dolayısıyla donukluk

¹⁵⁷ Yener, *Hicri VII. Asra Kadar Arap Dilbilimcilerinde Mecaz ve Kinaye*, 162.

¹⁵⁸ Fahreddin er-Râzî, *Nihâyetu'l-îcâz fi dirâyeti'l-i'câz*, thk. Nasrullah Hacımüftüoğlu (Beirut: Dâru Sâdir, 2004), 22-26; Fahreddin er-Râzî, *Kur'ân'ın İ'câzı ve Belâgat*, çev. Zekeriya Çelik (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2022), 27.

¹⁵⁹ Râzî, *Kur'ân'ın İ'câzı*, 27-29.

¹⁶⁰ Dayf, *el-Belâğa*, 271-275.

¹⁶¹ Râzî'nin Cürçânî'ye yaptığı itirazlar hakkında bk. Râzî, *Kur'ân'ın İ'câzı*, 35-41.

¹⁶² Râzî, *Kur'ân'ın İ'câzı*, 29; Ebû Yakub es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, thk. Na'im Zerzûr (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987), 329-330.

¹⁶³ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 161.

¹⁶⁴ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 263.

¹⁶⁵ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 162-169, 330-332.

¹⁶⁶ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 301.

¹⁶⁷ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 166, 312; Güceyüz, *Belâgat İlimleri Tarihi*, 220.

¹⁶⁸ Bedreddin b. Mâlik, *el-Misbâh*, thk. Husni Abdulcelil Yusuf (Mısır: Mektebetu'l-Âdâb, 1989), 4-5.

¹⁶⁹ Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh fi 'ulûmi'l-Belâga el-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, thk. Muhammed Abdu'l-Mun'im Hafâcî (Beirut: Daru'l-Cil, 3. Basım, ts.), 1/33-36.

¹⁷⁰ Kazvîni, *et-Telhîs*, 37.

¹⁷¹ Bk. İbrahim Şaban, *Türk-Osmanlı Âlimlerinin Arap Belâgatına Yaptıkları Katkılar -XII-XIII. Asırlar* (İstanbul: İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

veya çöküş dönemi, genelleyici bir yaklaşım olmakla birlikte belâgat tarihi verileriyle tam olarak örtüşmemektedir.

Sonuç

Belâgat tarihiyle ilgili dönemlendirmeler oldukça farklılık arz etmektedir. Bazı tarihçiler, edebiyat ve belâgati kronolojik olarak işlerken bazıları da dönemlere ayırma ihtiyacı hissetmiştir. Donukluk, çöküş veya asli yapıdan sapma dönemi bu isimlendirmelerden bazılarıdır. Ancak belâgatin bir donukluk dönemi görüp görmediği veya donuklaşmanın ne zaman başladığı konusunda fikir birliği bulunmamaktadır. Bazı edebiyatçılar donuklaşmanın başlangıcını oldukça erken bir dönem olan hicri ikinci asra götürürken bazıları da belâgatin sadece son iki yüzyılda donuklaştığını iddia etmiştir. Aynı zamanda belâgatin donuklaştığı iddia edilen asırları, ilerleme ve gelişme dönemi olarak görenler de mevcuttur. Bu konuda bir uzlaşımın olmaması, belâgatte bir donukluk döneminden kesin olarak bahsedebilmeyi zorlaştırmaktadır.

Edebiyat ve belâgat tarihiyle ilgili ilk müstakil çalışmaların Fransız, Alman ve İngiliz oryantalistler tarafından yapılması Arap belâgat tarihçilerini etkilemiştir. Nitekim Batı'nın karanlık çağında Müslümanlar birçok dalda önemli gelişmeler katetmiştir. Hatta Müslümanların bu dönemde altın çağlarını yaşadıkları söylenebilir. On sekizinci yüzyıla kadar belâgatte bir donukluktan söz edilmemiştir. Dolayısıyla belâgatte donukluk tartışmaları modern dönemin bir meselesidir.

Belâgat tarihi, genel olarak şiir tarihiyle beraber ele alınmıştır. Ancak şiirle belâgat tarihi ve yazıcılığı bazı noktalarda farklılık göstermektedir. Duyguların ifade ediliş biçiminde durağanlığın görüldüğü bir dönemde belâgat açısından çok önemli eserler verilebilmiştir.

114

Belâgatte tarif, taksimin yapılması ve terimlerin ortaya konulması yönüyle belâgatin donuklaştığı gibi bazı iddialar teyide muhtaçtır. Çünkü tarif ve ıstılahın olmadığı yerde ilmî uzlaşım söz edilemez mümkün değildir. Şiirin bedevi yaşamdan uzaklaşması ise yerleşik hayatın yaygınlaşmasının doğal bir sonucudur. Belâgatin mantık, kelâm ve felsefenin verilerinden yararlanması ilimlerin etkileşimi bağlamında olağan bir durumdur. Bununla birlikte belâgatin klasik mantığı kullanılması tenkit edilirken yerine modern ilimlerin ikame edilmesi düşüncesi tezat içermektedir. Ayrıca Arap olmayan kişilerin belâgatte iştigali, dili kullanabilme yetenekleri üzerinden kritik edilmelidir. Nitekim Arap olmayan birçok edip belâgatte önemli katkılar sunmuştur.

Donukluk iddialarının merkezinde yer alan hicri beşinci ve yedinci yüzyıl arasında belâgatte kayda değer katkılar yapılmıştır. Belâgatin önce meânî ve beyân, ardından meânî, beyân ve muhassinat, son olarak da meânî, beyân ve bedî' şeklindeki tasnifi bu dönemde yapılmıştır. Buna ek olarak hangi edebî sanatın, belâgat ilimlerinden hangisinin altında işleneceği hususu da büyük oranda bu dönemde netleşmiştir. Bunun uygulaması ise daha sonraki dönemlere kalmıştır. Ayrıca inşânın, talebî ve gayr-ı talebî olarak ikiye ayrılması da bu dönemde gerçekleşmiştir. Başka bir ifadeyle belâgat, müstakil ve sınırları belli bir ilim olarak bu dönemde ortaya çıkmıştır.

Cürcânî'nin eserlerini özetleyerek belâgati donuklaştırdığı gerekçesiyle en fazla tenkit edilen Râzi de belâgati kendi sistemi çerçevesinde ele almıştır. Bazı noktalarda Cürcânî'ye muhalefet etmiş ve özgün fikirler ortaya koymuştur. Mantığın verilerinden de yararlanarak ortaya attığı ve günümüzde de kullanılan vaz'î ve akli (iltizamî) delâlet meselesi bunlardan bir tanesidir. Bu bağlamda belâgatin belli bir dönemini donukluk evresi olarak görmek, genelleyici ve öznel bir yaklaşım olmakla birlikte bu dönemde belâgatte yapılan katkılar göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla kronolojik ve her ilmi kendi koşulları içerisinde değerlendiren bir bakış açısının daha sağlıklı olduğu söylenebilir.

Hicri beşinci ve yedinci yüzyıl arasında belâgatte yapılan katkılar göz önüne alındığında belâgatin bu evresi, bir donukluk veya çöküş değil gelişme ve ilerleme dönemi olarak görülebilir. Edebî ürünler, toplumların gelişmişlikleriyle ilişkili olarak her dönemde ortaya konabilir. Dolayısıyla edebî üretimin bir dönemde bittiğini ve asla daha ileri bir aşamaya geçemeyeceğini savunmak toplumsal gerçeklikle bağdaşmamaktadır. Bununla birlikte donukluk iddialarının merkezindeki bir diğer evre olan Osmanlı dönemiyle ilgili de detaylı araştırmalara ihtiyaç vardır.

Can We Talk About A of Dullness or Collapse (al-Inhîtât) in the History of Rhetoric? -A Reading in the Context of Contributions to Rhetoric Between the 5th and 7th Centuries Hijri-

Citation: Güceyüz, İsa. "Can We Talk About A of Dullness or Collapse (al-Inhîtât) in the History of Rhetoric? -A Reading in the Context of Contributions to Rhetoric Between the 5th and 7th Centuries Hijri-", *Artuklu Akademi* 11/1 (Jun 2024), 99-118. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1466327>

Extended Abstract

There are structural and intellectual differences between the periodizations of Arabic literature and its subfield, the history of rhetoric. In the research, the issue of periodizing rhetoric and whether a period of dullness or collapse can be mentioned in the history of rhetoric is discussed. Opinions about dulling are put forward with their justifications and objections. Many concepts have been put forward to express that the science of rhetoric has become dull or regressed. Some of these are al-jumūd, which means dullness, al-inhîrâf and al-şuzûz, which mean deviation from the original structure, al-inhîtât, which means collapse, and al-'usûr al-muzlimah, which means the dark period. While some literary scholars date the beginning of dullness to the second century of the Hijri, which is a very early period, others claimed that eloquence became dull only in the last two centuries. At the same time, there are those who see the centuries when rhetoric allegedly became dull as a period of progress and development. The lack of a consensus on this issue makes it difficult to talk with certainty about a period of dullness in rhetoric. The fact that the first independent studies on the history of literature were made by orientalist influenced the Arab rhetoric historians. As a matter of fact, during the dark age of the West, Muslims made significant progress in many fields. There was no mention of dullness in rhetoric until the eighteenth century. Therefore, discussions about dullness in rhetoric are an issue of the modern period. The history of rhetoric is generally discussed together with the history of poetry. However, the history and writing of poetry and rhetoric differ at some points. In a period when stagnation was observed in the way emotions were expressed, very important works in terms of rhetoric could be produced. Some claims, such as that rhetoric has become dull in terms of definition, division and introduction of terms, need confirmation. Because it is not possible to talk about scientific consensus where there is no definition and terminology. The movement of poetry away from Bedouin life is a natural result of the spread of settled life. It is normal for rhetoric to benefit from the data of logic, theology and philosophy in the context of the interaction of sciences. However, while rhetoric's use of classical logic is criticized, the idea of replacing it with modern sciences is contradictory. Significant contributions to rhetoric were made between the fifth and seventh centuries of the Hijri calendar, which is at the center of claims of dullness. The classification of eloquence as ma'ânâ, bayân and badî' was made in this period. In addition, the issue of which literary art would be studied under which of the rhetorical sciences became largely clear in this period. The implementation of this was left to later periods. In other words, rhetoric emerged in this period as an independent science with clear boundaries. Faḥruddîn al-Râzî, who was criticized the most for making rhetoric dull by summarizing Jurcânî's works, also discussed rhetoric within the framework of his own system. He opposed Jurcânî on some points and put forward original ideas. The issue of literal (al-vaq'î) and rational (al-iltizâmî) evidence, which he put forward by making use of the data of logic and which is still used today, is one of them. In this context, seeing a certain period of rhetoric as a phase of dullness is a generalizing approach and causes the contributions made to rhetoric in this period to be ignored. Therefore, it can be said that a chronological perspective that evaluates each science within its own conditions is healthier. Considering the contributions made to rhetoric between the fifth and seventh centuries of the Hijri calendar, this phase of rhetoric can be seen as a period of development and progress, not a period of stagnation or collapse. Claiming that literary production ended at some point and cannot progress to a further stage is incompatible with social reality. However, there is a need for detailed research on the Ottoman period, which is another phase at the center of the dullness claims.

Kaynakça

- Abbâs, Fadl Hasan. *el-Belâğa funûnuhâ ve efnânuhâ: 'ilmu'l-meânî*. İrbid: Dâru'l-Furkân lî'n-Neşr ve't-Tevzî', 4. Basım, 1997.
- Advâlî, Sâra. "Kırâe fî kitâbi el-Mûcez fî târihi'l-belâğa li-Mâzin el-Mubâarak: Mulaahas li-ehemmi mu'tayâtî'l-kitâb". *Şebeketu'l-Alûka*. Erişim 17 Ekim 2023. https://www.alukah.net/literature_language/0/109034
- Asana, Cennet. "Çağdaş Dönemde Sekkâkî'ye Yöneltilen Eleştiriler ve Değerlendirilmesi". *Ebu Yakup Sekkâkî'nin Gramer ve Belâgat Anlayışı*. ed. Tahsin Yurttaş - Abdullah Hacıbekiroğlu. Ankara: Fecr Yayınları, 2023, 373-409.
- Atîk, Abdulaziz. *Fi'l-Belâğati'l-'Arabiyye 'ilmu'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*. Beyrut: Dâru'n-Nahdatî'l-'Arabiyye, ts.
- Atîk, Abdulaziz. *'İlmü'l-Bedî'*. Beyrut: Dâru'n-Nahdatî'l-'Arabiyye, ts.
- Bâkılânî, Ebû Bekr. *İ'câzu'l-Kur'ân*. thk. Seyyid Ahmed Sakr. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1997.
- Bedreddin b. Mâlik. *el-Misbâh*. thk. Husnî Abdulcelil Yusuf. Mısır: Mektebetu'l-'Âdâb, 1989.
- Bergsträsser, Gotthelf. *Sâmî Dilleri Tarihi*. çev. Hulusi Kılıç - Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Anka Yayıncılık, 2006.
- Brockelmann, Carl. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. çev. es-Seyyid Yakub Bekr. 6 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 3. Basım, ts.
- 116 Bulut, Ali. "Kur'ân Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı (Garîbü'l-Kur'ân, Meânî'l-Kur'ân, İ'râbu'l-Kur'ân) ve Bu Dallarda Eser Veren Müellifler (Hicri İlk Üç Asır)". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/12-13 (2001), 391-408.
- Bûhasen, Ahmed. "Murâca'ât Nakdiyye li-Mefhûmi 'Asri'l-İnhitât". *el-Kitâb es-Senevî li-A'mâli Muhteberi's-Serdiyyât ve'l-Hitâbât es-Sekâfiyye* 3 (2019), 9-23.
- Câhuz, 'Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl, 1423.
- Cürcânî, Abdulkâhir. *Delâilu'l-'i'câz*. thk. Mahmud Muhammed Şâkir. Kahire-Cidde: Matba'atu'l-Medenî bi'l-Kahire - Dâru'l-Medenî bi-Cidde, 1992.
- Cündioğlu, Dücan. "Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası: 'Osmanlı Tefsir Mirası' Bir Histogramik Eleştiri Denemesi". *İslâmiyât* 2/4 (1999), 51-73.
- Cürcânî, Abdulkâhir. *Esrâru'l-Belâga*. thk. Abdulmamid Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- Dayf, Şevkî. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. 10 Cilt. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1. Basım, 1960-1995.
- Dayf, Şevkî. *el-Belâğa tatavvur ve târih*. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 9. Basım, 1995.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi-I Cahiliye Dönemi*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2019.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi Osmanlı Dönemi*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2015.
- Emîl Bedi Yakub. *Mevsû'atu 'ulûmi'l-luğati'l-'Arabiyye*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2006.
- Emin, Asuman-Fazlıoğlu, Şükran. "Tarihi Dönemlendirmenin Öznel Niteliği ve Arap Edebiyatı Tarihine Yansımaları", *İstanbuljas* 6/2 (2023), 119-142.
- Eliaçık, Muhittin. "Osmanlı Medreselerinde Öğretilen Belâgat Kitapları". *Ulakbilge* 2/4 (2014), 31-39.
- Fârâbî. *İhsâu'l-'ulûm: İlimlerin Sayımı*. çev. Ahmet Ateş. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Goldziher, Ignác. *Klasik Arap Literatürü*. çev. Rahmi Er - Azmi Yüksel. İstanbul: Vadi Yayıncılık, 4. Basım, 2019.
- Güceyüz, İsa. "Abdülkâhir el-Cürcânî'nin Beyân Anlayışı". *Abdülkâhir el-Cürcânî'nin Dil ve Edebiyat Anlayışı*. ed. İsa Güceyüz. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Güceyüz, İsa. *Belâgat İlimleri Tarihi -Terimleşme Bağlamında-*. Ankara: Fecr Yayınları, 2023.

- Güceyüz, İsa. "Pratikten Teoriye: Hicri Üçüncü Yüzyıla Kadar Olan Dönemde Belagatin Yapısı". *İslami İlimlerin Doğuşu ve İlk Tartışmalar*. ed. Metin Özdemir - Mahmut Samar. Ankara: Fecr Yayınları, 2020.
- Güler, İsmail (ed.). *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*. İstanbul: İsam Yayınları, 2017.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâgat Çalışmaları". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1988), 115-127.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1993), 268-298.
- Hafâcî, İbn Sinân. *Sırru'l-Fesâha*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1982.
- Hammer-Purgstall, Joseph. *Litteraturgeschichte der Araber bis zum Ende des 12 Jahrhundert der Hidschret*. 7 Cilt. Wien: Aus der kaiserl. königl. Hof-und Staatsdruckerei, 1/1850, 4/1853, 7/1856.
- İzgi, Cevat. "Ebcü'dü'l-ulûm". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 10/70-71. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kaçar, Mücahit. "Osmanlı Dönemi Türkçe Belagat Çalışmaları -Başlangıçtan Tanzimat Dönemine Kadar-". *Osmanlı'da Ulûm-i Arabiyye*. ed. Ali Bulut vd. İstanbul: İsar Yayınları, 2021.
- Kara, İsmail. "Unuttuklarını Hatırla! Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not". *Dîvân* 15/28 (2010), 1-67.
- Kaya, Mesut. "Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı -Ahmed el-Karamânî'nin Tefsiri/Zemahşerî Şerhi Örneği-". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 15/1 (2015), 9-32.
- Kayrevânî, İbn Reşîk. *el-'Umde fi mehâsini's-ş-î'r ve 'âdâbih*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1981.
- Kazvîni, Hatîb. *el-Îzâh fi 'ulûmi'l-Belâğa el-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*. thk. Muhammed Abdu'l-Mun'im Hafâcî. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l-Cil, 3. Basım, ts.
- Kazvîni, Hatîb *et-Telhîs fi 'ulûmi'l-Belâğa*. thk. Abdurrahman el-Bergûgî. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1932.
- Keskin, Ömer Ali. "Batı'nın Karanlık Doğunun Altın Çağında Bilim: İslâm Bilim Tarihi Açısından Bir Karşılaştırma". *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (2019), 133-154.
- Kılıç, Hulusi. "Belagat". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 5/384-387. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Mahmud, Neşet Ali - Muhammed, Alyâ Ahmed. "en-Nahv ve'l-Belâğa: el-Vazîfe ve'l-'Alâka". *Mecelletu'l-'Âdâb* 116 (2016), 137-166.
- Matlûb, Ahmed. *Dirâsât Belâğîyye ve Nakdiyye*. Irak: Menşûrâtu Vezâratî's-Sekâfe, 1980.
- Matlûb, Ahmed. *Funûn edebîyye*. Kuveyt: Dâru'l-Buhûsi'l-'İlmiyye, 1975.
- Merâğî, Ahmed Mustafa. *Târîhu 'ulûmi'l-Belâğa ve't-ta'rîfu bi ricâlîhâ*. Mısır: Mektebetu ve Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve 'Evlâduh bi Mısra, 1950.
- Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke. *el-Belâğatu'l-'Arabiyye ususuhâ ve 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*. 2 Cilt. Dımaşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem - ed-Dâru's-Şâmiyye, 1996.
- Mubârak, Mâzin. *el-Mûcez fi târihi'l-Belâğa*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Mucâvir, Abdulmunim. "el-Belâğatu'l-'Arabiyye min cemâlî't-tezevvuk ilâ cumûdî't-tak'id". *Şebeketu'l-Alûka*. Erişim 20 Kasım 2023. https://www.alukah.net/literature_language/0/160740/
- Muhammed, Nevâl Câsim. "Cuhûdu'l-üstâz Emîn el-Hûlî fi tecdîdî'l-Belâğati'l-'Arabiyye", *Mecelletu Kulliyeti't-Terbiye el-İslâmiyye* 14 (2013), 423-435.
- Müberred, Ebu'l-Abbâs. *el-Kâmil fi'l-Luğa ve'l-Edeb*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1997.
- Pellat, Charles. *Târîhu'l-luğa ve'l-'âdâbi'l-'Arabiyye*. çev. Refik b. Vennâs vd. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1997.
- Râzî, Fahreddin. *Kur'ân'ın İ'câzı ve Belâgat*. çev. Zekeriya Çelik. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2022.

- Râzî, Fahreddin. *Nihâyetu'l-îcâz fî dirâyeti'l-'î'câz*. thk. Nasrullah Hacımüftüoğlu. Beyrut: Dâru Sâdır, 2004.
- Sâlim, İbrahim Muhammed. *el-Mustalahu'l-Belâğî 'inde Abdilkâhir el-Cürcânî*. İrbid: Câmî'atu'l-Yermük Külliyyetu'l-'Âdâb, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Saraç, Yekta. *Klasik Edebiyat Bilgisi*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 14. Basım, 2016.
- Sekkâkî, Ebû Yakub. *Miftâhu'l-'ulûm Belâgat*. çev. Zekeriya Çelik. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- Sekkâkî, Ebu Yakub. *Miftâhu'l-'ulûm*. thk. Na'îm Zerzûr. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1987.
- Sezgin, Fuat. *İslâm'da Bilim ve Teknik*. çev. Abdurrahman Aliy. 5 Cilt. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2. Basım, 2008.
- Sezgin, Fuat. *Târîhu't-turâsi'l-'Arabî*. çev. Arafe Mustafa-Sa'id Abdurrahîm. 17 Cilt. Suudi Arabistan: Vezâratu't-Ta'lîmî'l-'Âlî Câmî'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ud el-İslâmiyye, 1991.
- Şaban, İbrahim. *Türk-Osmanlı Âlimlerinin Arap Belâgatına Yaptıkları Katkıları -XII-XIII. Asırlar*. İstanbul: İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Tevbe, Gâzî. "Hel 'Arafe Târîhu'l-Muslimîn el-Hadârî 'Asra İnhitât". *el-Va'yu'l-İslâmî Vezâratu'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye* 40/453 (2003), 40-41.
- Tülücü, Süleyman. "Nâbiga ez-Zübyânî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 32/262-263. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Usâme b. Munkız. *el-Bedî' fî nakdi's-şi'r*. thk. Ahmed el-Bedevî - Hâmid Abdulmecîd. Birleşik Arap Cumhuriyeti: Vezâratu's-Sekâfe, ts.
- 118 Yener, Fetullah. *Hicri VII. Asra Kadar Arap Dilbilimcilerinde Mecaz ve Kinaye*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Yurttaş, Tahsin. "Mantık İlminin Belâgata Etkisi". *Mütefekkir* 9/17 (2022), 81-105.
- Zemahşerî, Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407.
- Zeydân, Corcî. *Târîhu 'âdâbi'l-luğati'l-'Arabiyye*. Kâhire: Muessesetu Hindâvî, 2013.